

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Veronika Pelíšková

VĚKOVÁ A POHLAVNÍ SKLADBA ZEMŘELÝCH
V CHEBU V DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Bakalářská práce

Praha 2024

Vedoucí práce: Mgr. Markéta Pražáková Seligová, Ph.D.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval/a samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Datum:

Podpis:

Abstrakt

Cílem práce je zkoumat vývoj populace v českých zemích v 19. století, převážně změny v úmrtnosti. Práce je postavena na studiu matrik zemřelých, její pohlavní a věkové skladbě na příkladu farnosti při sv. Mikuláši v Chebu na konci 19. století. Záměrem výzkumu je zjistit, jak se skladba zemřelých proměňovala po dobu sledovaných čtyřiceti let. Zvolené časové období výzkumu práce je 1870-1909, což je doba doznívající průmyslové revoluce, která přinesla zlepšení kvality stravy, zdravotních a životních podmínek obyvatelstva, a především demografické změny, přesto však není úmrtnost na tak nízké úrovni, jak by se zdálo. Kromě toho zkoumá hypotetickou nadúmrtnost dívek a mladých žen ve věku 15-24. Příčinou této nadúmrtnosti by mohly být hospodářské a sociální změny v rodině zapříčiněné průmyslovou revolucí.

Abstrakt

The aim of the work is to investigate the population development in the Czech lands in the 19th century, mainly focusing on changes in mortality. The work is based on the study of death registers, their gender and age composition, using the example of the parish of sv. Mikuláše in Cheb at the end of the 19th century. The intention of the research is to find out how the composition of the deceased changed over the forty years under study. The chosen time period of the research work is 1870—1909, which is the time of waning industrial revolution, bringing improvements in the quality of food, health, and living conditions of the population, and above all demographic changes, yet mortality is not as low as it would seem. In addition, it examines the hypothetical excess mortality of girl and young women aged 15—24. The cause of this excess mortality could be economic and social changes within families caused by the industrial revolution.

Klíčová slova: demografie, úmrtnost, populace, matriky

OBSAH

1. ÚVOD.....	1
2. TEORETICKÝ RÁMEC.....	4
2.1. Hospodářský a sociální rozvoj v 18. a 19. století v českých zemích	4
2.2. Charakter populace a vývoj úmrtnosti	9
2.2.1. Základní vývoj křivky úmrtnosti od 17. století.....	9
2.2.2. Kojenecká úmrtnost	11
2.2.3. Úmrtnost a nemoci v reprodukčním věku.....	12
2.2.4. Zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva	13
2.2.5. Demografické změny	15
3. CHEB V 19. STOLETÍ	20
3.1. Cheb z geografického a historického hlediska	20
3.2. Hospodářský a sociální vývoj v Chebu v 19. století.....	21
4. EMPIRICKÁ ČÁST.....	26
4.1. PRAMENY	26
4.1.1. Problematika výzkumu v matrikách	27
4.2. METODIKA VÝZKUMU	29
4.3. SKLADBA ZEMŘELÝCH V CHEBU	31
4.3.1. Počet zemřelých.....	31
4.3.2. Hrubá míra úmrtnosti.....	32
4.4. VĚKOVÁ A POHLAVNÍ SKLADBA ZEMŘELÝCH V CHEBU.....	36
4.4.1. Podíl zemřelých v před reprodukčním věku	36
4.4.2. Podíl zemřelých v reprodukčním věku	37
4.4.3. Podíl zemřelých v postreprodukčním věku	38
4.5. ANALÝZA POTENCIONÁLNÍ NADÚMRTNOSTI ŽEN.....	45
4.5.1. Ženská práce v průmyslu v 19. století	45
4.5.2. Analýza nadúmrtnosti mladých žen a dívek v chebské farnosti sv. Mikuláše ...	46
5. INTERPRETACE VÝSLEDKŮ A ZÁVĚR.....	49
Prameny:	51
Literatura:.....	51
6. PŘÍLOHY.....	55

1. ÚVOD

Tato práce je postavená na studiu matrik zemřelých pro farnost sv. Mikuláše města Cheb. Zabývá se hospodářským a sociálním vývojem společnosti od 18. do 19. století se zaměřením na některé rysy úmrtnosti. Především tím, jak se proměňovala věková a pohlavní skladba zemřelých v druhé polovině 19. století.

Pro svůj výzkum věkové a pohlavní skladby zemřelých jsem si vybrala farnost svatého Mikuláše, celým názvem Kostel svatého Mikuláše a svaté Alžběty v Chebu. Jedná se o nejstarší římskokatolický kostel v Chebu. Nachází se na vyvýšené části Kostelního náměstí, kde bylo původně situované hlavní městské tržiště. Počátek stavby kostela není přesně znám, ale odhaduje se okolo 20. let 13. století. První písemná zmínka o zasvěcení jednoho z oltářů je z roku 1239, a to svaté Anně. Kostel v průběhu let postihlo hned několik požárů, první z nich zasáhl kostel v roce 1270, při kterém byla poškozená i velká část města. Poté byl kostel opraven, a to v gotickém slohu. Další přestavba proběhla ve 2. polovině 15. století.¹ V Chebu můžeme nalézt i další kostely, jako je kostel sv. Bartoloměje, sv. Anny a Zvěstování Panny Marie a sv. Václava. Nacházelo se jich tu více, ale za císaře Josefa II. byly zavřeny a později zrušeny.² Ve sledované době byly v Chebu aktivní dvě farnosti – vedle zvolené farnosti při sv. Mikuláši také farnost při sv. Bartoloměji, jehož údaje později použiji k výpočtu hrubé míry úmrtnosti. Dnes pod Cheb spadá také farnost při sv. Anně, která původně zahrnovala oblasti blízkého okolí Chebu. Farnost při sv. Bartoloměji byla založena až v roce 1790 a obsahuje značně menší počet zemřelých. Do té doby byla jedinou farností ta sv. Mikuláše.

V letech 1618–1648 proběhla třicetiletá válka, která způsobila hospodářský, sociální i ekonomický úpadek. Během války a těsně po ní byla míra úmrtnosti vysoká, zatímco porodnost a sňatečnost byly na velmi nízké úrovni. Jakmile válka skončila, počet sňatků se zase výrazně navýšil. Uzavíraly se odložené sňatky a to vedlo ke zvýšení plodnosti. Během 17. a 18. století obyvatelstvo nesužovaly pouze války, ale také hladomory vyvolané neúrodou a epidemiemi. Sice postupně vymizel mor, který byl ve středověku častou útrapou, objevily se ale nové nemoci, jako jsou právě neštovice,

¹ PEKAŘ, František. *Cheb a okolí*. Praha: Olympia. 1984. s. 30.

² OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopedie Obecných Vědomostí*. svazek 12. Praha: Otto, 1888. str. 103.

spála, tuberkulóza, spalničky apod.³ Změny přišly až na konci 18. století, kdy se díky novým plodinám v zemědělství snížil počet zemřelých, jelikož se omezil výskyt hladomorů, a populace byla schopnější čelit epidemiím.⁴ Marie Terezie se za své vlády v letech 1740–1780 začala více zabývat kvalitou svého obyvatelstva a jeho zdraví. Začala si totiž uvědomovat, že nejen že se jedná o daňové plátce, ale také o válečníky, a stojí na nich ekonomika země. Ve změnách pro podporu svobodnějšího přístupu k populaci poté pokračuje i její syn Josef II., který mimo jiné v roce 1781 zavedl toleranční patent a ve stejném roce zrušil nevolnictví. Velký vliv na to mělo hlavně osvícenství a také merkantilismus.⁵

Na počátku 19. století se z protoindustrializace přešlo k industrializaci, z rozptýlené manufaktury k centralizované až k zakládání továren. V továrnách se zavedlo mnoho technologických inovací, jež umožnily zrychlit a zlepšit výkon práce. Populace rapidně rostla, znatelně ubylo zemřelých, stejně tak sňatečnosti a porodnosti. Obyvatelstvo se hojně stěhovalo za prací do měst, kde nacházelo lepší uplatnění v různých odvětvích. Přešlo se tak ze starého demografického režimu, který je charakteristický vysokou mírou úmrtnosti, nízkým sňatkovým věkem a vysokou porodností, k novému demografickému režimu, v němž se naopak snížil počet úmrtí, sňatkový věk se zvýšil a porodnost snížila. Zásadní změnou bylo snížení kojenecké úmrtnosti, jelikož právě její vývoj určoval výši celkové úmrtnosti.⁶ Stav populace se zlepšoval, přicházely nové objevy v medicíně, k čemuž přispěli sami vládci v Habsburské monarchii. Zlepšovalo se životní prostředí, kvalita vody, stravy, zvyšovala se kvalita lékařské odborné péče a vznikaly zaměřené instituce.

Výzkum této práce se pohybuje v letech 1870–1909, poněvadž v tomto období by mělo být možné sledovat největší změny v úmrtnosti a skladbě zemřelých. Populace narůstala, stejně tak narůstal i počet zemřelých. Tato práce se však zabývá otázkami, jaká byla skladba zemřelých, zda se proměňovala v průběhu času či zda je již v tomto

³ FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 2., dopl. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0720-0. s. 102—103

⁴ LIVI BACCI, Massimo. *Populace v evropské historii*. Utváření Evropy. Praha: Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-495-5. 253.

⁵ BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří; MIKULEC, Jiří; VESELÁ, Irena a VLNAS, Vít. *Velké dějiny zemí Koruny české*. 9. díl, 1683-1740. Praha: Paseka, 2011. ISBN 80-7185-264-3. s. 207—225.

⁶ LIVI BACCI, Massimo. *Populace v evropské historii*. Utváření Evropy. Praha: Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-495-5. s. 55—57.

období možné sledovat snížení podílu mrtvorozených, kojenců a dětí a zvýšení počtu zemřelých ve vyšším věku. Vedle těchto demografických změn je dle Pavly Horské⁷ možné v druhé polovině 19. století sledovat tzv. nadúmrtnost dívek a mladých žen v českých zemích, což by mělo souviset se změnou postavení muže a ženy v měšťanském prostředí. Žena se v této době stala závislou na příjmu muže, který se přestal podílet na rodinném hospodářství, ale začal více pracovat mimo domov, ať v blízké továrně, nebo již jako úředník. Na ženě zůstala péče o celé hospodářství, včetně péče o rodinu. Jelikož to byl muž, který přinášel do domácnosti příjem, jeho postavení v rodině bylo vyšší a zdraví důležitější. Žena mu proto dopřávala lepší stravu než sama sobě, a to i přestože se v domácnosti běžně přetěžovala. Její práce v hospodářství obnášela praní, vaření, ale také manipulaci s nečistou vodou, odpadem apod. Tento nepoměr přetrvával i v druhé polovině 19. století, kdy již docházelo k postupnému zlepšování životních podmínek, zlepšovala se kvalita vody, stravy a posléze i pracovní podmínky.⁸ Nadúmrtnost by se měla promítnout ve vyšším počtu zemřelých žen ve věkových skupinách 15–19 a 20–24 let oproti běžnému početnímu růstu obyvatelstva. To mohlo vést k nerovnováze pohlavní, jelikož by věková skladba obsahovala větší podíl mužů než žen v reprodukčním věku. V extrémních případech by to vedlo ke snížení plodnosti, což by se odrazilo na počtu uzavřených sňatků a počtu narozených dětí.

⁷ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Knížnice Dějin a současnosti. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-380-0. s. 40–44.

⁸ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Knížnice Dějin a současnosti. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-380-0. s. 40–44.

2. TEORETICKÝ RÁMEC

2.1. Hospodářský a sociální rozvoj v 18. a 19. století v českých zemích

Devatenácté století přineslo mnoho změn, ke kterým by nedošlo bez událostí, jež jim předcházely. V 18. století stojí v čele Rakousko-Uherska Marie Terezie, která byla velkou osvícenskou reformátorkou a jednou z realizátorů radikálních změn ve společnosti. Po ní nastoupil na trůn její syn Josef II., který v osvícenských reformách pokračoval. Za vlády Josefa II. docházelo k vytvoření podmínek k hospodářskému a politickému liberalismu, což měnilo feudální strukturu společnosti. Bez těchto předpokladů by patrně nebyl možný pozdější nástup průmyslové revoluce.⁹ Jedním takovým radikálním zásahem do hospodářského i sociálního vývoje bylo zrušení nevolnictví v roce 1781. Nevolníci přestali být závislí na vrchnosti, a stali se tak osobně svobodnými. Umožnilo jim to například stěhovat se a odcházet pracovat do zahraničí. Následkem byl mimo jiné odchod některých dělníků z místního zemědělství. Vlastníky půdy to motivovalo ke zvýšení produktivity práce zavedením lepšího technického vybavení, čímž nahradili chybějící pracovní sílu. Reformovalo se zemědělství, přecházelo se k intenzivnějšímu způsobu hospodaření se zaměřením na obchod, zaváděla se nová agrotechnika v obilnářství, nová zemědělská zařízení v rostlinné výrobě, stájový chov dobytka, pěstování průmyslových plodin. Nově se zakládaly potravinářské podniky, jako jsou cukrovary, lihovary, pivovary či sladovny. Až do poloviny 19. století tvořily ekonomické hranice tereziánské normy hospodářské politiky, které byly v souladu s absolutistickým systémem, ale neumožňovaly svobodné podnikání.¹⁰ Velký vliv sehrála i merkantilistická teorie, která podporovala rozvoj manufaktur na domácí půdě, a naopak kritizovala velký dovoz zboží ze zahraničí. Účtárny dokonce poukazovaly na to, že Anglie, Francie a Holandsko vděčí za své tehdejší i nyníjší

⁹ ŠUBRTOVÁ, Alena. *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Praha: ČSAV, 1989. s. 107.

¹⁰ STRÍTESKÝ, Jan, K. *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*, Praha: Avicenum, 1971. s. 33—59.

bohatství právě vzniku vlastních manufaktur. Merkantilisté taktéž narazili na to, že k rozvoji hospodářství bránil cechovní systém, a přikláněli se k jeho zrušení.¹¹

Archetyp manufaktury můžeme najít již v 16. století. Jednalo se o řemeslnou velkovýrobu (například důlní podniky, vodní hamry, vodní a větrné mlýny apod.). V severozápadních Čechách vznikaly nejstarší manufaktury v 80. a 90. letech 17. století a zaměřovaly se na zpracovávání vlněné příze a jejich provozovateli byly řeholní komunity. Konkrétně se jednalo o jezuity, karmelitánky a benediktiny. Velmi brzy však vedoucí funkci v manufakturních podnicích zaujala aristokracie, jelikož ta mohla využívat poddanský systém založený na špatně odměňované robotní práci.¹²

Koncentrovaná manufaktura byla v josefínském období ještě neobvyklým úkazem. Až do roku 1815 se spíše jedná o počátek protoindustrializačních změn. Zásadnější změny přišly až po revolučním roce 1848. Předtím byla obvyklejší převážně rozptýlená manufaktura neboli faktorský systém, který spočíval v kooperaci faktora a dělníka, povětšinou celé jeho rodiny. Faktor rodině zadal zboží a poté ho hotové výměnou za finanční odměnu odebral a předal ho do dalšího zpracování, případně rovnou na anonymní trh. Tento způsob obchodu se spíše zaměřoval na venkov, jelikož ve městech se udržovala představa, že je řemeslná výroba omezená cechy. Města se na tomto způsobu obchodování aktivně podílela, jelikož právě tam se konaly trhy, na kterých obchodníci prodávali vyrobené zboží. Zde také probíhala ta nejnáročnější část prodeje, jež vyžadovala již odborné znalosti. Postupně je možné mluvit o centralizované formě „předtovární“ průmyslové produkce, tj. koncentrace větší skupiny lidí na jednom místě pod jednou střechou, a to pod vedením s cílem získání zisku. Až při zakládání velkých továren se zužitkovaly technologické výhody koncentrované manufaktury a práce se stroji za pravidelnou mzdu. O celoplošné industrializaci v českých zemích můžeme mluvit až ve 30. letech 19. století, sociologický odraz na populaci je však znatelnější až ve 40. letech 19. století.¹³

Nejdůležitějším oborem, který se v českých zemích začal řemeslně, manufakturně a posléze továrně rozvíjet, bylo textilnictví, zahrnující plátenictví, lnářství, soukenictví, vlnářství a bavlnářství. Právě textilní průmysl se hojně uplatňoval během faktorského

¹¹ KLÍMA, Arnošt. *Manufakturní období v Čechách*. Praha: ČSAV, 1955. s. 116—117.

¹² BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří; MIKULEC, Jiří; VESELÁ, Irena a VLNAS, Vít. *Velké dějiny země Koruny české. 9 svazek, 1683-1740*. Vyd.1. Praha: Paseka, 2011. ISBN 978-80-7432-105-4. s. 263—265

¹³ BĚLINA, Pavel; HLAVAČKA, Milan a TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny země Koruny české. Svazek 11a, 1792-1860*. Praha: Paseka, 2013. ISBN 80-7185-264-3. s. 33—36.

systemu, a to zejména v méně úrodných a horských či podhorských oblastech severních a severovýchodních Čech, Moravy a Slezska. Nejvýznamnějšími městy, kde se textilní průmysl koncentroval, bylo Brno, Liberec, ale také Jihlava a Bílsko. Brno se rovněž stalo hlavním střediskem obchodu s uherskou a balkánskou vlnou. V Brně byla výroba velmi brzy zmechanizovaná, naopak v Liberci se ještě dlouho poté udržoval řemeslný způsob výroby. Pro průmysl obecně byl zásadní energetický zdroj. Proto právě rozmach parního stroje umožnil zvýšení textilní produkce. Do té doby se v českých zemích k pohonu používala pouze vodní síla, která průmyslu určovala, kde bude založena, jelikož podniky musely vznikat pouze poblíž vodních zdrojů. Parní lokomotiva ale umožnila stěhování do větších měst. První strojírenské podniky vznikaly z mechanických dílen a byly přidružené k textilní továrně. Poprvé se k průmyslovým účelům v českých zemích využil Wattův dvojčinný parní stroj domácí výroby k pohonu osmi pracovních strojů v roce 1814.¹⁴ Na počátku 19. století se stroje používaly spíše doplňkově (například k předení bavlny). Od roku 1830 pak dochází k rozšiřování strojní výroby v textilních oborech, především k předení a potiskování vlněných látek, ale také se začaly využívat v potravinářství.

Po prudkém rozmachu se vývoj textilnictví zpomalil. Na řadu tak přišel druhý podstatný průmysl, který se rozvíjel spíše v druhé čtvrtině 19. století – průmysl potravinářský. Tomu se velmi dařilo i přesto, že zpočátku využíval převážně jednodušší řemeslnou techniku, objevovaly se však již i první moderní závody. O jeho rozvoj se mimo jiné zasloužilo i liberalizační nařízení Josefa II., které zrušilo nucený odběr piva a pálenky ve vrchnostenských hospodách. Vedle lihovarů, olejáren a pivovarů byly české země známé svým cukrovarnictvím. První zmínky o rukodělné výrobě řepného cukru máme z konce 18. století, v roce 1841 fungovalo již 26 cukrovarů. Tento počet se za dvacet let zdvojnásobil. Krásným příkladem tohoto rozmachu je pak známý český „vynález“ kostkového cukru z počátku 40. let.¹⁵

K rozvoji hospodářství také dopomohl vznik nového živnostenského řádu, vyhlášený císařským patentem 20. prosince 1859, čímž vymizely veškeré pozůstatky cechů. Cechy již delší dobu totiž komplikovaly vytváření konkurenčního prostředí, obchod a technologický

¹⁴ BĚLINA, Pavel; HLAVAČKA, Milan a TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny země Koruny české. 11. díl část a, 1792-1860*. Praha: Paseka, 2013. ISBN 80-7185-264-3. s. 39—40.

¹⁵ BĚLINA, Pavel; HLAVAČKA, Milan a TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny země Koruny české. 11. díl část a, 1792-1860*. Praha: Paseka, 2013. ISBN 80-7185-264-3. s. 45.

rozvoj.¹⁶ Dále byl sepsán nový obchodní zákoník, který umožnil volnou konkurenci v obchodním podnikání. České země by však nemohly hospodářsky růst bez napojení na své sousedy. Tomu napomohla stavba železnice, která zprostředkovala jak lepší obchod mezi městy, tak i obchod mezinárodní. Základní železniční síť byla v českých zemích vybudována v letech 1850 až 1875. První železnice byla ale postavena již ve 30. letech 19. století. Železnice původně vznikaly u soukromníků, ale stát je postupně odkupoval, až v roce 1910 vlastnil 83 % všech železnic.¹⁷ V polovině 19. století se pod vlivem industrializace zrychluje také výstavba, zlepšení a rozšíření sítě silnic. Využívaly se nejen k vojenským účelům, ale i k poštovním, a to především pro dálkovou formanskou přepravu. Mezi nejdůležitější silniční spojnice v té době patřily například Praha – Jihlava – Znojmo – Vídeň, Praha – Plzeň – bavorská hranice, Praha – Tábor – České Budějovice – hornorakouská hranice. Co se týče dopravy, byla pro české země důležitá také výstavba koněspřežných železnic, které vznikaly na přelomu 20. a 30. let 19. století. Konkrétně se jedná o budějovicko-linecké a pražsko-lánské koněspřežky. Ač se v evropském kontextu nejednalo o příliš velký převrat, pro české a rakouské prostředí to znamenalo příležitost k získání podnikatelských a technickoorganizačních zkušeností.¹⁸

V roce 1846 bylo v českých zemích v provozu 64 % výkonu stabilních parních strojů z celé západní říše.¹⁹ Krach na vídeňské burze roku 1873 je však taktéž poznamenal. Významnou roli pak zastoupily banky. Ty, které krach ustály, vytvořily společně s nově založenými finančními ústavami kostru finančního systému. Systematicky začínaly zasahovat do samotného podnikání, a těžiště ekonomického života se tak začínalo přesouvat do bankovního sektoru. Tím stoupal vliv finančního kapitálu.²⁰ V 90. letech 19. století patřily české země k ekonomicky nejvyspělejším oblastem Rakousko-Uherka, na počátku 20. století se dokonce dostaly na první místo v oboru strojírenství.

Již Marie Terezie, ale zejména Josef II. se začali zajímat kromě hospodářství také o kvalitu a zdraví obyvatelstva. Svými reformami se snažili učinit kroky, které by prodloužily naděje

¹⁶ JANÁČEK, Josef. *České dějiny I. Doba předbělohorská, Kniha I., díl I.* Praha: Academia, 1968. s 89–92.

¹⁷ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české.* Online. 12.a, 1860-1890. Praha: Paseka, 2012. ISBN 8071852643. [cit. 2024-02-25]. s. 425.

¹⁸ HLAVÁČKA, Milan; KAŠE, Jiří; KUČERA, Jan Pavel a TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny zemí Koruny české 1792-1860.* XI.b svazek. Praha: Paseka s.r.o, 2013. ISBN 978-80-7432-348-5, s. 55–58.

¹⁹ HLAVÁČKA, Milan; KAŠE, Jiří; KUČERA, Jan Pavel a TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny zemí Koruny české 1792-1860.* XI.b svazek. Praha: Paseka s.r.o, 2013. ISBN 978-80-7432-348-5.s. 14.

²⁰ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české.* Online. 12.a, 1860-1890. Praha: Paseka, 2012. ISBN 8071852643. s. 430.

dožití. Uvědomili si totiž, že čím více bude populace zdravá, tím se bude zlepšovat i hospodářský vývoj monarchie a současně to zaručí bojeschopné vojsko.²¹ Předbřeznová společnost byla charakteristická svou sociální stabilitou, ale naopak menší sociální mobilitou. Její zdravotní stav nebyl však nijak zvlášť dobrý. Populaci sužovaly pravidelné hladomory způsobené výkyvy počasí vedle špatné hygieny a náročné práce. S nástupem industrializace, zejména na konci 18. a na počátku 19. století, se začaly projevovat změny ve stravování. Zvýšila se spotřeba chleba, který sesadil ovesnou kaši, rozšířila se konzumace brambor, masa, alkoholu, nově i kávy. Dopravní komunikace umožnila lepší zásobování za nižší cenu, což omezilo závislost na počasí, a odstranilo tak plošné hladomory. Hlad už nezpůsobovala neúroda, ale „jen“ nedostatek finančních prostředků k zakoupení. Místo ovsa a ječmenu se také pozvolna přecházelo k pšenici a žitu, z nichž se místo kaši pekly chleby nebo vařily knedlíky, noky, placky apod. Ovesná kaše začala být vnímaná spíše jako strava pro chudé. Maso se však jedlo pouze slavnostně v neděli, nebo naopak v nezřízeném obžerství. Zásadní změna se odehrála také v mlékařství; v rolnickém hospodářství ho bylo spíše nadbytek, ale v čerstvé podobě se muselo rychle spotřebovat. Při rozvoji železniční dopravy se mléko mohlo konečně dovážet ve velkém i do měst. Z alkoholu se konzumovalo převážně pivo, jehož kvalita se s vyšší spotřebou a lepší technologií zvyšovala, naopak upadalo spotřeba vína, které bylo oproti pivu značně dražší.

Na přelomu 19. a 20. století mluvíme o tzv. druhé průmyslové revoluci. Můžeme ji charakterizovat jako období, kdy značně roste počet průmyslového obyvatelstva, a naopak začíná stagnovat počet obyvatelstva v zemědělství. Počet však nadále zdatně rostl. Konkrétně se zpomaluje růst počtu dělníků v textilním a potravinářském průmyslu, jako to bylo na začátku rozvoje průmyslu, ale přibývá jich v těžkém průmyslu. Dále také ve výrobních oborech, kde nedocházelo k mechanizaci práce. Mezi tyto obory patřilo například stavebnictví či železniční doprava. Stále značně roste rozvoj peněžnictví nebo specializované služby a počet osob působících v oblasti kultury a politiky.²² Komplikací, která nastávala v důsledku rychlého růstu obyvatelstva v průmyslových oblastech, byl nedostatek prostoru a bytů. Před rokem 1890 přišla velká bytová nouze, která neumožňovala přistěhovalcům vhodné podmínky pro život. Lidé bydleli v přeplněných,

²¹ ANDĚL, Michal; ČERNÝ, Karel; DIVIŠOVÁ, Bohdana; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila; KRÍŽOVÁ, Eva et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Lékařství*. Praha: Paseka, 2023. ISBN 978-80-7637-331-0. s. 213.

²² BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XII b, 1890-1918. Praha; Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8. s. 308.

špatně vybavených nájemních domech v nevyhovujících podmínkách, obvykle několik osob v jedné místnosti. V českých zemích na tom byla nejhůře Praha, Brno, Plzeň a Liberec. Situace se mírně zlepšila v 90. letech díky výstavě nových bytů. Výraznější zlepšení však přišlo až ve 20. století, kdy se zvýšila také kvalita dělnického bydlení, byla k dispozici toaleta a elektrické osvětlení. V některých případech měly byty i vlastní koupelnu, případně se nacházela alespoň jedna na patře, která poskytovala teplou vodu, sprchu a vanu. Snížil se tak počet nájemníků v jedné místnosti, ale zároveň přibýlo lidí žijící na ulici bez střechy nad hlavou.

Období před začátkem první světové války bylo časem prosperity a organizovanosti dělníků, kterým se dokonce podařilo prosadit zvýšení mezd a zkracování pracovní doby s pevným řádem, dále se také z neděle a svátků staly dny volna, umožňující odpočinek a čas na zábavu.²³

2.2. Charakter populace a vývoj úmrtnosti

2.2.1. Základní vývoj křivky úmrtnosti od 17. století

Populaci v 17. století sužovaly války a největším takovým zásahem byla válka třicetiletá. Může nám posloužit jako názorný příklad, jak se válka podepisovala (a dodnes podepisuje) na životě obyvatelstva. Mezi sféry, kterých se třicetiletá válka zdatně dotkla, patří hospodářská, sociální i ekonomická oblast. Válka způsobila ztráty nejen na životech vojáků, kteří v ní přímo bojovali, ale i na životech civilního obyvatelstva. Prostřednictvím vojenských tažení se totiž ze sousedních zemí šířily epidemie, které se kvůli špatné hygieně mezi vojáky rychle dostávaly právě i mezi civilisty. Hospodářský dopad nezahrnoval pouze zpustošení a vyčerpání země, ale válkou také ubyly pracovní síly, zhoršila se ekonomika a obchod a celé to vedlo i k hladomoru. Poté bylo pro epidemie mnohem snazší se na oslabeném a podvyživeném obyvatelstvu plně podepsat.²⁴ Pro Čechy se odhadují ztráty okolo 250–400 tisíc, pro Moravu asi 150 tisíc a více než 500 tisíc pro Slezsko. Ač neexistují přesné záznamy o populačních ztrátách po třicetileté válce, je jasné, že mezi sociální následky válčení patří výrazné zkomplikování podmínek pro reprodukci²⁵

²³ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XII b, 1890-1918. Praha; Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8. s. 343—345.

²⁴ FIALOVÁ, Ludmila, *Dějiny obyvatelstva Českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996. s. 102—103.

²⁵ Lékaři během druhé světové války lékaři zjistili, že se jedná o tzv. hladovou amenorrhoeu neboli dočasnou sterilitu způsobenou stresem a podvýživou. (FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva Českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996. s. 204.)

a zároveň nucenou emigraci. Ta s sebou nesla nejen početní ztrátu obyvatelstva, ale podepsala se i na kvalitě populace. Odcházeli totiž lidé fyzicky zdatní a obvykle v produktivním věku, neboť si mohli dovolit podstoupit diskomfort, který byl s emigrací nutně spojen. Následek zpusošení však nebyl rovnoměrný, více se podepisoval v českém vnitrozemí, kde se armáda zdržovala spíše než v horských oblastech u hranic obsazených německým obyvatelstvem. Mimo to se válka podepsala i na sociální a věkové struktuře obyvatelstva. Tento početní propad se vyrovnával ještě po desetiletí, ale dle výsledků z pražské arcidiecéze z let 1680, 1713 až 1714 počet populace od sedmdesátých let 17. století plynule narůstal.²⁶

V 17. století byla populace závislá na vlivu počasí, poněvadž ještě v průběhu 18. století byla zemědělská výroba základem veškeré ekonomiky a zaměstnávala až 80 % obyvatelstva. Z toho důvodu po každém neúrodném období či válce přišlo období hladu. Lidé se stravovali málo, pokud vůbec, a jejich příjem zdaleka nedosahoval nutného minima. Když k tomu přičteme prakticky nulovou hygienu, dostaneme ideální podmínky pro rozvinutí epidemie. Od roku 1680 také došlo ke znatelnému snížení průměrných ročních teplot, což se projevovalo velmi suchým létem, ale naopak tužší zimou. Po válce a neúrodě zásadně přicházel hladomor a epidemie. Na epidemie umíralo více lidí ve městech než na venkově kvůli vyšší koncentraci lidí na jednom místě, což urychlovalo přenos nemocí. Nejčastějším ohniskem byla však židovská ghetta.²⁷

Jednou z nemocí, která byla kromě válek také faktorem vysoké úmrtnosti, byla historicky velmi známá a obávaná středověká nemoc – mor, přezdívaný jako černá smrt. První vlna se odehrála již v 5.–8. století, tzv. Justiniánský mor.²⁸ Ve středověku byla úmrtnost kolem 60–80 % a právě s morem se častokrát zaměňovaly nové nemoci. Až do 18. století se mor objevoval téměř v každém století. Poslední morová epidemie proběhla mezi léty 1713–1715 a způsobilá zpomalení, ne však zastavení růstu populace v 18. století. Přesto v některých oblastech činila úmrtnost až 50 %. Týkalo se to však spíše měst, zatímco odlehlým oblastem daleko od silnic a vesnic se mor spíše vyhýbal. Jak je možné, že mor

²⁶ ŠUBRTOVÁ, Alena. *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Praha: Česká demografická společnost, 2006. s. 74.

²⁷ BĚLINA, Pavel; KUČERA, P. Jan; KAŠE, Jiří. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek X. 1740-1792. Praha: Paseka, 2001. s. 202.

²⁸ LIVI BACCI, Massimo. *Populace v evropské historii*. Utváření Evropy. Praha: Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-495-5. s. 89.

náhle ustoupil, není zcela jasné, ale zřejmě z části pomohla karanténní opatření a také oslabení viru. Bohužel mor vystřídaly nemoci jiné, které populaci nadále trápily. Je možné, že se již jednalo o tyfus, ale to v té době nebylo jisté. Jistou příčinou vyšší úmrtnosti v tomto období však byl hladomor, který propukl v letech 1719–1721 a poté v letech 1736–1737. V těchto letech přes zemi táhla vojska či se přímo válčilo, což celou situaci zhoršovalo.²⁹

2.2.2. Kojenecká úmrtnost

V 18. a 19. století nebyl obecně zdravotní stav obyvatelstva nijak zvlášť dobrý. Největší podíl úmrtnosti však zastupovala úmrtnost kojenecká. S dětskou úmrtností se nepotýkaly pouze české země, ale celá Evropa. Během prvního roku života umírala pětina až třetina narozených dětí. Hlavním faktorem zdraví dítěte bylo především zdraví jeho matky, konkrétně to, jak kvalitní a bohatá byla její strava a hlavně jak dlouho matka dítě kojila.³⁰ Nejvyšší dětská a kojenecká úmrtnost se objevovala v průmyslových oblastech, převážně tam, kde se rozvíjel textilní průmysl. Důvodem patrně byla vysoká zaměstnanost žen, případně nepříznivé životní podmínky. Ženy velmi brzy přestávaly kojit, čímž se dětem nedostávalo potřebných živin z mateřského mléka. Na řadu přicházela nekvalitní náhražka mateřského mléka v kombinaci s vodou špatné kvality. Dětská úmrtnost měla menší podíl v dobách rozsáhlých epidemií (pokud se nevyskytovaly přímo mezi dětmi) nebo v období válečných konfliktů. Ovšem některé infekční choroby postihovaly přímo děti, příkladem jsou například neštovice.³¹

Neštovice se objevovaly ve dvou formách – *variola minor* a *variola major*. Příznaky byly téměř stejné, ale formy se lišily mírou úmrtnosti. Řešením byla první variolizace, poté očkování. Nejvyšší úmrtnost byla v letech 1878, 1879 a 1880. Ač se v Čechách očkovalo již od roku 1801, bylo do roku 1813 očkováno přibližně 240 tisíc dětí, což byla pouze sedmina z celkového počtu.³² Neštovice byly obávané i přesto, že to bylo jedno

²⁹ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XII b, 1890-1918. Praha; Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8. s. 78—80.

³⁰ LIVI BACCI, Massimo. *Populace v evropské historii*. Utváření Evropy. Praha: Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-495-5. s. 253.

³¹ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XII.b. 1890-1918. Praha; Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8. s. 309.

³² LENDEROVÁ, Milena; TINKOVÁ, Daniela a HANULÍK, Vladan. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Česká historie. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-313-6. s. 265.

z onemocnění s vyšším počtem uzdravených, navíc při překonání nemoci získal jedinec trvalou imunitu. Následky však byly viditelné, jednalo se obzvlášť o hlubší i mělčí jizvy, a pokud infekce zasáhla oči, tak někdy i o slepotu.³³ V letech 1814–1829 byly očkovány již tři čtvrtiny všech narozených dětí v Čechách, Morava a Slezsko byly jen mírně pozadu. Od 20. let měly neštovice na svědomí jen pár procent všech úmrtí.³⁴ I přes snížení výskytu úmrtí na neštovice zůstávala ještě na počátku 20. století kojenecká úmrtnost značně vysoká. Stále ještě umíralo každé třetí dítě ze šesti, poté se podíl zemřelých dětí začal klesat.³⁵

2.2.3. Úmrtnost a nemoci v reprodukčním věku

Poté, co ustaly neštovice, přišla na řadu další hrozba – cholera. Byla do českých zemí zavlečena v roce 1832 z Asie a v jednom roce zabila přes 50 tisíc osob, čímž o třetinu zvýšila počet zemřelých proti roku 1830. S každou další vlnou se zvedala i křivka úmrtnosti.³⁶ Cholera se prudce rozšiřovala a zachvátila rozsáhlá území a způsobila úmrtí 40 až 60 % obyvatel. Vzhledem k tomu, že cholera nebyla v této době známá a lékařů byl nedostatek, situace se řešila vojenskými kordony, jako to bylo v době moru. Další vzestup počtu úmrtnosti můžeme nalézt také ke konci 40. a v polovině 50. let, kdy dosáhla nejvyšší úrovně kolem 35 zemřelých z tisíce obyvatel v letech 1848, 1850, 1855. Poslední záznam cholery spojený s válkou je rok 1866, kdy proběhla prusko-rakouská válka.

Charakteristickou nemocí v 19. století byla také tuberkulóza, která byla sice známá jako nemoc chudých, postihovala však i bohaté vrstvy společnosti. Nejvyšší úmrtnost způsobila tuberkulóza v letech 1890–1892. Byla problematická a nejhůře léčitelná hlavně proto, že měla více forem, ale dlouho se vědělo pouze o té plicní. Ostatní formy se často zaměňovaly za jiné nemoci. V případě dětí se příčina smrti udávala jako „vrozená slabost“ a u starších jako „sešlost věkem“.³⁷ Další nemocí, která obyvatelstvo v té době velice sužovala, byl tyfus. Objevoval se převážně v období válek a jeho rozvoj podmiňovaly

³³ FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 2., dopl. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0720-0. s. 180—186.

³⁴ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1745-1914*. Praha: ČSAV, 1965. s. 74.

³⁵ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek XII.b. 1890-1918. Praha; Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8. s. 309.

³⁶ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1745-1914*. Praha: ČSAV, 1965. s. 74.

³⁷ SVOBODNÝ, Petr; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton, 2004. ISBN 80-7254-424-1. s. 89.

hlavně přeplněné špitály a města s raněnými vojáky, což mu umožňovalo postihnout celé vsi i města.³⁸

Epidemie ale nebyly jediným důvodem vysoké úmrtnosti. Až do poloviny 19. století byla společnost závislá na zemědělství a živila se převážně obilovinami, takže když byl rok neúrodný, lidem hrozil hladomor. Jedním z rozsáhlých hladomorů byl například ten v letech 1845 a 1846. Toho roku totiž brambory napadla plíseň, která zničila úrodu. Zima tak přinesla hlad, bídu, ale také emigraci a tyfus. Hladomor si vyžádal až 1,5 milionů obětí.³⁹ Kalorické výpočty pro 18. a 19. století ukazují, že kalorická úroveň stravy se pohybovala na nejnižší úrovni.⁴⁰ Až v první polovině 19. století dochází k rozšíření nových plodin – cukrové řepy, řepky a hlavně brambor a kukuřice. Ty umožnily zvětšit zásoby potravin a tím zamezit hladomorům a demografickým krizím.⁴¹ Po vyhodnocení průměrné míry úmrtnosti populace českých zemí při vrcholící průmyslové revoluce v letech 1830–1870 zjišťujeme, že míra zemřelých se pohybovala stále kolem hranice 30 zemřelých na tisíc obyvatel. Naopak hladová léta v době napadení tyfem a cholera z východu dále způsobovala výkyvy úmrtnosti.⁴²

2.2.4. Zlepšování zdravotního stavu obyvatelstva

Aby se zlepšil stav populace, byly zásadní změny ve zdravotnictví, které přineslo období osvícenství v čele s Marií Terezií ve spolupráci s jejím osobním lékařem a profesorem lékařské fakulty ve Vídni Gerhardem van Swietenem. V letech 1752–1753 vydala Generální zdravotní řád, podle něhož měly odpovědnost za zdravotní péči zemské komise, budovala se zdravotnická zařízení, například všeobecné nemocnice, porodnice, nalezince a sirotčince a ústavy pro chorobomyslné. Základní péče o nemocné a zraněné dostaly na

³⁸ BĚLINA, Pavel; KUČERA, P. Jan; KAŠE, Jiří. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek X. 1740-1792. Praha: Paseka, 2001. s. 290.

³⁹ LIVI BACCI, Massimo. *Populace v evropské historii*. Přeložil Tomáš TATRANSKÝ. Utváření Evropy, sv. 5. Praha: Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-495-5. s. 172.

⁴⁰ MASSIMO, Montanari. *Hlad a hojnost: Dějiny stravování v Evropě*, Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-560-9. 130—144.

⁴¹ LIVI BACCI, Massimo. *Populace v evropské historii*. Utváření Evropy, sv. 5. Praha: Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-495-5 s. 172—174.

⁴² ŠIKULOVÁ, Alexandra. *Vývoj úmrtnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785-1914)*. HD: 35/2011. s.217—262.

starost obecné špitály a řadové nemocnice milosrdných bratří a alžbětinek.⁴³ Změny se týkaly také pohřbívání. V roce 1771 vydala Marie Terezie vyhlášku o pohřbívání mimo města a vesnice, stejně tak se omezily poutě, kde se obvykle sešly tisíce lidí. Vše ve snaze zamezit šíření či propuknutí epidemií.⁴⁴

Až v 90. letech, a to spíše od jejich poloviny, můžeme mluvit o příznivém obratu ve vývoji úmrtnosti v českých zemích. Důvody spočívají zejména ve zlepšování celkových životních podmínek a pokroku v lékařství, stejně tak hygienických poměrů. Stejně tak se začala prodlužovat délka lidského života. V polovině 18. století byl průměrný věk mezi 25 až 28 lety. V polovině 19. století se hranice posunula na 30 let a počátkem 20. století se průměrný věk pohyboval kolem 40 let. Přelomem v lékařství a boji proti epidemiím bylo objevení bakterie chemikem a biologem L. Pasteurem. Postupně se tak prokázal původ vztekliny, tuberkulózy, černého kašle, záškrtu, spály, cholery, malárie a dalších nemocí. Hygiena a profylaxe se staly vůdčí myšlenkou ve zdravotnictví. Příkladem může být, že už při prvních úmrtích se lidé okamžitě izolovali a nečekalo se na dalších 6 až 8 úmrtí v osadě, jako bylo původně zvykem. Snažili se tak zamezit šíření infekce. Trvalo však řadu let, než byly tyto zásady zaneseny do příslušných předpisů a realizovány ve společnosti.⁴⁵ Také se zjistilo, jak se tyto bakterie přenáší a jak je možné je zničit. Zcela novým objevem byl na konci 19. století rentgenový paprsek. Ten umožnil odhalit plicní tuberkulózu ještě před jejím propuknutím.⁴⁶ Další novinkou byla klasifikace čtyř krevních skupin, což se v české odborné literatuře poprvé objevilo roku 1907.⁴⁷

Značné zlepšování medicíny a zdravotnictví pokračovalo až do první světové války. Zlepšování sociální situace napomohl také nemocniční zákon z roku 1888, který se mimo jiné zaměřoval na zlepšení sociálního postavení a zdravotního stavu stále početnější dělnické masy v podobě povinného úrazového a nemocenského pojištění. Konec 19. století

⁴³ ANDĚL, Michal; ČERNÝ, Karel; DIVIŠOVÁ, Bohdana; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila; KŘÍŽOVÁ, Eva et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Lékařství*. Praha: Paseka, 2023. ISBN 978-80-7637-331-0. s. 213.

⁴⁴ FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 2., dopl. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0720-0. s. 180.

⁴⁵ STŘÍTESKÝ, Jan, K. *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*, Praha: Avicenum, 1971. s. 60.

⁴⁶ FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 2., dopl. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0720-0. s.184.

⁴⁷ ANDĚL, Michal; ČERNÝ, Karel; DIVIŠOVÁ, Bohdana; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila; KŘÍŽOVÁ, Eva et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Lékařství*. Praha: Paseka, 2023. ISBN 978-80-7637-331-0. s. 297.

vedle experimentální hygieny přinesl též další disciplíny, jako je sociální hygiena či sociální lékařství. Ač docházelo k likvidaci cholery, kontrole neštovic a záškrtu, stejně tak ke snížení počtu úmrtí na černý kašel, spálu či spalničky, omezení hrozby tuberkulózy začalo klesat až po roce 1906. Neznamená to ale, že by populace začala být zdravá a bez nemocí. Nově se totiž objevily nemoci, které nazýváme civilizačními.⁴⁸ Civilizační onemocnění jsou neinfekční a jsou spojovány se životním stylem. V dnešní době k nim vede obvykle nedostatek pohybu, nezdravá strava, alkohol, návykové látky apod. To pak může vést k srdečně-cévním onemocněním, cévní mozkové příhodě, obezitě, diabetu, ale také k národovému onemocnění.⁴⁹

2.2.5. Demografické změny

Od druhé poloviny 17. století do prvních desetiletí 18. století populace narostla o 1,5 %. Trvalý růst populace by nebyl možný bez příznivého poměru mezi porodností a úmrtností, kdy natalita značně převyšovala mortalitu. Co však stále snižovalo přirozený přírůstek, byla dětská a kojenecká úmrtnost. Populace ve druhé polovině 17. století se postupně vyrovnávala s počtem obyvatelstva před třicetiletou válkou. Nebylo to ale ve všech oblastech stejné. Nejvíce se zvyšovala lidnatost v regionech, kde se rozvíjela protoindustrializace, nebo v oblastech s vysoce úrodným zemědělstvím. Tam také vznikala rozsáhlejší síť městských obcí. Populační krizi překonávala lépe také města královská než ta poddanská, jelikož vyšla mnohem zadluženější a jejich největší zdroj – pivovarnictví, byl zatížen zdaněním.⁵⁰

Po roce 1781 poklesl výskyt rozsáhlých demografických krizí, takže již nedocházelo k velkým úbytkům populace. Můžeme tak od roku 1814 v českých zemích sledovat stálý růst počtu obyvatelstva, který kromě menšího poklesu v letech 1846–1850 trval až do první světové války. Největší roční přírůstek byl zaznamenán mezi lety 1816 a 1822. Do počátku 30. let se úroveň přírůstku pohybovala mezi 10 až 15 promile. Populaci můžeme charakterizovat jako mladou, jelikož až třetinu obyvatelstva tvořily děti do 15 let, osob do

⁴⁸ ANDĚL, Michal; ČERNÝ, Karel; DIVIŠOVÁ, Bohdana; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila; KRÍŽOVÁ, Eva et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Lékařství*. Praha: Paseka, 2023. ISBN 978-80-7637-331-0 s. 108.

⁴⁹ Civilizační onemocnění. *Národní zdravotnický informační portál* [online]. [cit. 2024-03-10]. Dostupné z: <https://www.nzip.cz/rejstrikovy-pojem/3021>

⁵⁰ FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 2., dopl. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0720-0. s. 126—128.

20 let bylo kolem 40 % a lidí nad 50 let pouze desetina z celkového počtu. Průměrná délka života se v druhé polovině 18. století pohybovala kolem 25 až 28 let.⁵¹ Délku života tehdy značně ovlivňoval tzv. syndrom zaostalosti, který byl typický pro obyvatelstvo starého demografického režimu. Jedná se o kombinaci materiální chudoby a nedostatku informací. Na konci 18. století byl poměr skladby obyvatelstva přibližně 9 : 9 : 2, tj. obyvatelstvo do 20 let, 20–50 let a osoby nad 50 let. Osoby nad 50 let tvořily kolem 12 % celkové populace a jednalo se převážně o muže. Naopak mládež do 15 let zastupovala 35 %, také z toho důvodu se hojně využívala dětská práce v začínajícím průmyslu. Průměrný přírůstek se pohyboval kolem 6,5 promile, v 19. století byl až okolo 6,8 promile, což patří k nejvyššímu v historii.⁵² Růst populace byl plynulý, jediné výkyvy, které lze pozorovat, jsou ty, jež způsobily změny ve sňatečnosti, tj. zvýšení sňatkového věku, což vedlo k omezování plodnosti a nižší porodnosti.

Součty obyvatel z 18. a 19. století opakovaně zaznamenávaly značnou převahu žen, a to minimálně o 10 %. Za příčinu se původně považovalo verbování mužů do rakouského i zahraničního vojska. Skutečnost byla ale nejspíše odlišná. Poměr byl pravděpodobně vyrovnanější, ale mladí muži se skrývali před odvody a vrchnost zatajovala část svých poddaných, aby snížila výši daní.⁵³ Největší rozdíl v pohlavní skladbě byl zaznamenán ve městech, což bylo zřejmě i kvůli venkovským dívkám, které odcházely do města do služby. Nejznačnější rozdíl byl v populačně nejproduktivnějších skupinách ve věku mezi 15–19 a 25–29 lety, kolem 40. roku naopak převažoval počet mužů. Důvodem byla zřejmě vyšší nadúmrtnost chlapců a posléze jejich odchod do armády, naopak ženy se dožívaly patrně nižšího věku kvůli náročné práci, velkému počtu porodů a celkovému vyčerpání ženského organismu. Ke konci 19. století se dle statistik vyrovnal poměr mužů a žen ve všech věkových skupinách, mimo jiné i pravděpodobně kvůli přesnější registraci mužů. Ač dochází v polovině 19. století k mírnému poklesu porodnosti kvůli neúrodě, na jednu ženu přesto připadlo během plodného období až 5–9 porodů. O záměrném omezování

⁵¹ SVOBODNÝ, Petr a HLAVÁČOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton, 2004, ISBN 80-7253-424-1. s. 119.

⁵² FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 2., dopl. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0720-0. s. 142.

⁵³ FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 2., dopl. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0720-0. s. 155

plodnosti můžeme mluvit až od 70. let 19. století, a to spíše ve vyšších a středních třídách.⁵⁴

Během 19. století došlo ke změně porodnosti, úmrtnosti a sňatečnosti neboli ke změně demografického režimu. Starý demografický režim byl charakteristický vysokou úmrtností, nízkým sňatkovým věkem a vysokou porodností. Nahradil ho nový demografický režim, během něž klesla úmrtnost, současně i porodnost a zvyšoval se sňatkový věk. Všechny tyto jevy na sebe navzájem působily a nemohly existovat jeden bez druhého. Můžeme dokonce mluvit o sporu, který z jevů dal první impuls – zda to bylo omezování plodnosti, které posléze vyvolalo zvýšenou péči o lidský život, nebo snad pokles úmrtnosti, který měl za následek snížení natality.⁵⁵ Dnes již víme, že první přišlo snížení úmrtnosti díky zvýšení výnosů úrody, která umožnila zamezit hladomorům. Když české země porovnáme s ostatními evropskými zeměmi, ukáže se, že zlepšení nastupovalo v českých zemích se zpožděním. Znatelnější pokles úmrtnosti zaznamenáváme až na začátku 90. let. a to z hodnoty 27,7 % na 19,5 %. Například kojenecká úmrtnost na sklonku 19. století byla v českých zemích stále ještě jednou z nejvyšších v průmyslově vyspělých zemích Evropy. V Anglii, Belgii a Francii byla v té době již dvakrát nižší.⁵⁶

Trend omezování porodnosti má kořeny ve změně životních podmínek, které souvisí s ekonomickými a sociálními změnami. Díky sekularizaci se také více lidí přiklánělo k antikoncepci, ačkoli to bylo v rozporu s postoji církve. Lidé si začali více uvědomovat vlastní potřeby, stejně jako odpovědnější vztah ke stávajícím dětem, včetně toho, aby jim zanechali nějaké dědictví, a tím i finanční oporu do budoucna. Nižší dětská úmrtnost také způsobila, že rodiče neměli potřebu mít velké množství dětí, jelikož se již tolik nebáli, že jim většina brzy zemře. Dalším faktorem byla vyšší zaměstnanost emancipovaných žen, což je časově omezovalo, aby se staraly o početnou rodinu.⁵⁷ Tento trend v omezování porodnosti není možné vztáhnout na celou monarchii stejně. Nejen že české země byly spíše opozděnější v porovnání se svými sousedy, ale i přímo v rámci monarchie se

⁵⁴ ANDEĚL, Michal; ČERNÝ, Karel; DIVIŠOVÁ, Bohdana; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila; KŘÍŽOVÁ, Eva et al. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Lékařství*. Praha: Paseka, 2023. ISBN 978-80-7637-331-0. s. 265

⁵⁵ DOKOUPIL, Lumír, NESLÁDKOVÁ, Ludmil. *Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva v českých zemích v 19. století*. IN: *Historická demografie* 12/1987, s. 196—198.

⁵⁶ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek XII b, 1890-1918. Praha; Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8. s. 310—313.

⁵⁷ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek XII b, 1890-1918. Praha; Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8. s. 309.

vyskytovaly velké rozdíly. Příkladem mohou být okresy s rozšířeným textilním průmyslem, které vykazovaly podprůměrnou porodnost. Zřejmě se ale nejednalo o záměrné omezování, ale spíše důsledkem značné bídy, vysoké zaměstnanosti žen v továrnách na textil, kde panovaly otřesné podmínky, a také fyzického přetížení žen. V těchto oblastech byla taktéž prokázána mnohem vyšší mrtvorozenost. Dalším zajímavým úkazem ve starém demografickém režimu byl nepoměr věku manželů. Ze záznamů víme, že ve městech byl sňatkový věk o něco vyšší než na vesnici, ale také že v tradiční společnosti v polovině 17. století ženy uzavíraly sňatek častěji než v 19. a na začátku 20. století. U dívek byl zcela běžný velmi nízký věk a to kolem 15.–19. roku. Naopak muži byli značně starší, jelikož mnoho sňatků uzavírali ovdovělí muži s mladou dívkou. Vedlo to k tomu, že muž se na výchově dětí téměř nepodílel, pokud se jednalo o druhé manželství, a věnoval se spíše věcem veřejným a zaměstnání. Kvůli vysokému věku pak umíral ještě předtím, než děti vůbec vyrostly. Žena tak brzy zůstala na domácnost jako vdova zcela sama. Mimo to celý tento trend narušoval rodinnou reprodukci tím, že ženě zkracoval reprodukční období, a brzdil se tak růst populace.⁵⁸

Absolutní počet narozených dosáhl vrcholu v roce 1902, poté spíš klesal. Do roku 1913 však překročil počet obyvatelstva v českých zemích 10 milionů.⁵⁹ Pokles porodnosti byl také patrně příčinou proměny životních podmínek a způsobu života, stejně jako pokles úmrtnosti. Rok 1910 je poslední, kdy populace ještě představovala pravidelnou pyramidu. Stále se zvyšoval podíl starších osob, přesto ale průměrný věk tehdejšího obyvatelstva zůstával relativně nízký. V roce 1869 byl průměrný věk populace u mužů 37,9, v roce 1910 se zvýšil o pouhé tři desetiny na 38,1 a u žen v téže době z 37,8 o pouhý rok na 39,2. Skladbu a rozmístění obyvatelstva stále značně ovlivňovala migrace do zahraničí, ale také urbanizace. Na venkově připadal například větší podíl malých dětí, než byl ve městech, stejně tak osob staršího věku, naopak osoby v produktivním věku se nacházely nejvíce ve městech, kde lépe sháněly uplatnění.

V průběhu 19. století je možné sledovat postupné snižování úmrtnosti a porodnosti. Ke konci tohoto století klesla porodnost ve všech průmyslově vyspělých evropských státech.

⁵⁸ FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 2., dopl. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0720-0. s. 110—112.

⁵⁹ ANDĚL, Michal; ČERNÝ, Karel; DIVIŠOVÁ, Bohdana; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila; KŘÍŽOVÁ, Eva et al. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Lékařství*. Praha: Paseka, 2023. ISBN 978-80-7637-331-0. s. 309.

Příčinou tohoto sestupu bylo omezování porodnosti, které souviselo s ekonomickými a sociálními změnami. Konkrétně se projevoval vliv sekularizace, která vedla ke zvýšení užívání antikoncepce, rodina se více začala zajímat o budoucnost a zdraví stávajících dětí. S tím souviselo také snížení dětské úmrtnosti, jelikož již tolik nehrozilo, že by děti zemřely a rodiče neměli případného dědice. Snížení porodnosti ovlivnila také emancipace žen, která vedla k vyššímu počtu žen v zaměstnání.⁶⁰

„Dlouhé“ 19. století je zakončeno první světovou velkou. Ta se dotkla nejen vojáků na frontách, ale jak lékařů a mediků z českých zemí, tak i obyvatelstva v zázemí. Demografické zvraty, které způsobila, se naplno a dlouhodobě projeví až po jejím skončení.⁶¹

⁶⁰ BOROVIČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XII b, 1890-1918. Praha; Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8. s. 309.

⁶¹ ANDĚL, Michal; ČERNÝ, Karel; DIVIŠOVÁ, Bohdana; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila; KŘÍŽOVÁ, Eva et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Lékařství*. Praha: Paseka, 2023. ISBN 978-80-7637-331-0. s. 297.

3. CHEB V 19. STOLETÍ

3.1. Cheb z geografického a historického hlediska

Cheb spadá do nejzápadnějšího okresu České republiky. Chebský okres se dnes rozléhá na 1 064 km², a to od roku 1960, kdy se sloučil s původním okresem Aš a většiny okresu Mariánské Lázně.⁶²

Cheb leží v jádru rozsáhlé kotliny v mírně zvlněné krajině při horním toku řeky Ohře, která pramení 40 km od města. Obklopují ho Smrčiny, Halštrovské pohoří, Krušné hory a Český les na jižním okraji třetihorní pánve. Severovýchodně a východně od města se nachází ploché dno Chebské pánve, která svou nadmořskou výškou převyšuje 425 m. n. m. Chebská kotlina dnes spadá do bavorského území a tvoří geograficky výrazný celek. Vzhledem k tomu, že se Cheb nachází poblíž nejdůležitějšího středoevropského rozvodí, měl podstatné postavení v dopravě již v historii. Teče odtud Mohan k Rýnu, Nába k Dunaji, Sála a Halštrov na sever a Ohře na východ k Labi, čímž Cheb současně představuje jednu z přírodních vstupních bran do Čech.⁶³ Díky tomu dostal již na přelomu 13. a 14. století právo na konání významných výročních trhů neboli jarmarků. Toto právo se udělovalo pouze hospodářsky rozvinutějším městům.⁶⁴

Chebsko původně patřilo do markrabství Nordgau jako součást Svaté říše římské. Po letech rozeprá o tuto oblast, kdy se město na krátko připojilo k Čechám v letech 1266–1276 a 1291–1305, se trvale připojilo k českým zemím až za Jana Lucemburského v roce 1322.⁶⁵ Jednalo se však o říšskou zástavu a jako území bylo zcela autonomní, a to včetně vlastních mincí. Během habsburské monarchie se už na Chebsko pohlíželo jako na tzv. věčnou zástavu, došlo zde také k rekatolizaci, což přispělo k většímu propojení s českými zeměmi. O svou autonomii Cheb přišel až v roce 1723, byl prohlášen za české svobodné královské město po zrušení „říšské lenní zástavy“. Tím se plně připojil k Čechám. Cheb byl však po

⁶² ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Charakteristika okresu Cheb* [online]. 2023 Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xk/charakteristika_okresu_cheb

⁶³ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2011. ISBN 80-85983-12-5. s. 385.

⁶⁴ PELANT, Jan. *Města a městečka Západočeského kraje: stručné dějiny, současnost a výběrová bibliografie 129 míst*. Západočeské nakl., 1988. s. 10.

⁶⁵ PELANT, Jan. *Města a městečka Západočeského kraje: stručné dějiny, současnost a výběrová bibliografie 129 míst*. Západočeské nakl., 1988. s. 11.

celou dobu město s německy mluvícími obyvateli, a to až do konce druhé světové války, kdy došlo k odsunu německého obyvatelstva ze Sudet.

3.2. Hospodářský a sociální vývoj v Chebu v 19. století

Jak již bylo zmíněno, ve 13. a 14. století patřil Cheb mezi významná obchodní centra. Od sklonku 18. století se zde hojně rozvíjela řemeslná cechovní výroba a místní trh. Na přelomu 18. a 19. století docházelo k rozvoji kapitalistických vztahů a industrializaci společnosti, což podporovalo rozkvět města. V té době se svou velikostí vyrovnal Olomouci či Liberci a jeho počet obyvatel se pohyboval kolem 10 tisíc, což je doloženo například sčítáním lidu z roku 1830, které Cheb řadí mezi největší města v českých zemích.⁶⁶

Pevný základ obchodu v minulosti vedl společně s industrializací k modernizaci města. Nejvýraznějším odvětvím té doby byla textilní výroba, která do Chebu pronikala od konce 18. století z Ašska. Velký význam pro Cheb mělo také lázeňství, jelikož velká část kapitálu směřovala na budování Františkových Lázní, které v letech 1791–1829 spadaly pod Cheb. Poté se lázně jako město osamostatnily a finanční podpora se začala více zaměřovat na rozvoj samotného Chebu.⁶⁷ V roce 1856 byla v Chebu založena obchodní a živnostenská komora, která se vztahovala na velkou část severozápadních Čech. Řídila a organizovala průmysl, obchod, řemeslnou a zemědělskou výrobu. Co bylo však pro chebský průmyslový rozvoj v druhé polovině 19. století nejvýznamnější, byla výstavba železnice. V roce 1865 se napojila na bavorskou, saskou a rakouskou železniční síť. S Prahou se však město spojilo až v roce 1870. Tím se Cheb stal součástí mezinárodního dopravního uzlu a vedl

⁶⁶ FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Mladá fronta, 1998. s. 397.

1830	
Praha	102
Brno	36
Jihlava	15
Opava	14
Olomouc	12
Liberec	11
Cheb	10
Kutná Hora	10
Plzeň	8
České Budějovice	8

⁶⁷ BOLDT, Frank. *Cheb: město evropských dějin: esej o česko-německé koexistenci*. Praha: Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-059-0. s. 99.

přes něj veškerý zahraniční obchod po trati Berlín – Cheb – Mnichov. Již v 70. letech byla téměř třetina pracujícího obyvatelstva zaměstnaná v průmyslu. Největší zastoupení měli dělníci v textilním průmyslu, dále pak v železářství, zpracovávání dřeva, výrobě keramiky, ale také v kožedělném a papírenském průmyslu. Mezi nejbohatší vrstvu té doby patřili podnikatelé v oblasti strojírenství. Příkladem úspěšných podniků může být Fischerova strojírna, založená v roce 1869, nebo také továrna na jízdní a motorová kola Premier, založená v roce 1891.⁶⁸ Roku 1872 vznikl velký akciový pivovar, který již před rokem 1918 produkoval 120 tisíc hektolitrů piva ročně, čímž se stal jedním z největších pivovarnických podniků v západních Čechách.⁶⁹ Dále tu také bylo založeno několik menších textilních továren, které se zaměřovaly na vlněné zboží – přádelny s česanou přízí, apertury a barvírny. Nově vznikaly také továrny na výrobu konfekce. Mezi nejvýznamnější stavební závody patřila firma Markgraf a Heger. Ve většině případů se v továrnách používaly parní stroje, později elektrické (v roce 1892 byla založena chebská elektrárna).⁷⁰

Ač se v Chebu průmysl rozvíjel rychle, v Ašsku, které je od Chebu vzdáleno 25 km, se rozvíjel rychleji. Oblast Ašska byla neúrodná, o to více se tam soustředil textilní průmysl. Ašská oblast dokonce přesáhla svou hustotou zalidnění některé úrodnější oblasti. Cheb přesto zůstával jedním z největších měst v českých zemích, a to od 80. let 18. století do poloviny 19. století.⁷¹ Konkurentem v textilním průmyslu pro Chebsko a Ašsko bylo Liberecko. Ze začátku se Liberecko zaměřovalo převážně na vlnářství, kde se dlouho udržely principy cechovní výroby. Na přelomu 19. a 20. století již patřilo Liberecko mezi největší oblasti českého bavlnářství, sklářství a vlnářství. Současně bylo jádrem politického a kulturního života německého živlu, čímž předčilo své konkurenty. Pro západní Čechy byl nicméně analogickým centrem právě Cheb.

Jak vidíme v příložené tabulce (pod čarou), v roce 1857 byla nejhustěji osídlená Aš se 153 obyvateli na 1 km², po ní následoval Liberec se 106 obyvateli na 1 km² a pak až Cheb s 97

⁶⁸ Jaromír BOHÁČ – *Zmizelé Čechy: Chebsko*. Krajské muzeum Cheb, 2007. ISBN: 978-80-85018-59-2. s. 27–31.

⁶⁹ ITERSKÁ, Kateřina. *Cheb 1322-1972*. Městský národní výbor, 1972. s. 64–65.

⁷⁰ ITERSKÁ, Kateřina. *Cheb 1322-1972*. Městský národní výbor, 1972. s. 66–68.

⁷¹ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 87.

obyvateli na 1 km².⁷² Do roku 1880 hustota osídlení vzrostla nejvýrazněji v Liberci, a to téměř čtyřikrát. V Chebu a Aši tento rozdíl nebyl tak výrazný, populace sice značně vzrostla, ale její hustota se příliš nezvýšila.

Ve sledovaném období v Chebu nacházíme řadu průmyslových odvětví, která nabízela mnoho pracovních možností. Vedle rozvoje již zmíněného textilního a strojírenského průmyslu tu nacházeli uplatnění také řemeslníci, drobní živnostníci původně z venkova a sezónní pracovníci, jako byli dělníci v cihelnách, zedníci, tesaři apod.⁷³ Jak populace rostla, nám potvrzuje tabulka 1. Populace mezi lety 1869 a 1910 vzrostla o 188 %, takže 1,8krát, přírůstek mezi lety 1869 a 1910 činil 13 935, což je 78,2 %.

Tabulka 1: Růst počtu obyvatel v Chebu v letech 1869–1910

rok	počet obyvatel	nárůst o
1869	13 463	
		3685 (27,4 %)
1880	17 148	
		1 510 (8,8 %)
1890	18 658	
		4 925 (26,4 %)
1900	23 583	
		3 099 (13,1 %)
1910	26 682	

ZDROJ: KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. s. 244.

Dělnictvo představovalo novou sociální vrstvu, která v 90. letech založila v Chebu první politický spolek zvaný Vorwärts. Byla to první organizace sociálně demokratické strany.

⁷² KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. s. 168,171.

	1857 na 1 km ²		1869 na 1 km ²		1880 na 1 km ²	
Liberec	48 987	106	62 840	352	72 215	426
Cheb	27 134	97	31 574	113	36 604	131
Aš	23 589	153	27 911	182	32 230	224

⁷³ HORSKÁ, Pavla; MAUR, Eduard; MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha; Litomyšl, 2002. s. 216–217.

V roce 1903 se zúčastnila demonstrací na obranu dělnického hnutí, v roce 1905 pak generální stávkou a boje za osmihodinovou pracovní směnu a všeobecné hlasovací právo.

Vzhledem k historickým vazbám k římské říši a faktu, že Chebsko leží částečně na bavorském území, populaci tvořili Němci. Nesmíme však zapomínat, že české země v této době patřily k Rakouskému císařství a že vliv na národní strukturu měla i definice národnosti na základě „obcovacího jazyka“ jakožto charakteristiky národní příslušnosti. Ze sčítání z roku tak 1890 vyšlo, že v chebském okresním hejtmánství žilo 53 748 Němců a jen 142 Čechů. Do roku 1918 nemělo české obyvatelstvo v Chebu vlastní školu.⁷⁴ Mapa složení národnostního vývoje z roku 1880 byla pro Němce tak příznivá, že se stala i jedním z podkladů předložených během jednání o mnichovské dohodě.⁷⁵

Prudký populační růst se zpomalil po roce 1900, a to převážně z důvodu změny natality v rodinách. Postupně začal klesat počet narozených dětí v jedné domácnosti. Dalším důvodem, ale mohla být i vysoká cena pozemků, nouze o byty a vysoký nájem. Poptávka sice stále rostla, ale nabídka rapidně klesala. Vysoké činže začaly nabízet méně vyhovující prostory, jako bylo podkroví a sklepení. V letech 1907–1908 situace přerostla v bytovou krizi. Bydlení prudce klesalo na kvalitě a společně s tím i hygiena. Vyšší a střední třída se proto začala přesouvat ze starého města na předměstí, kde byla kvalita únosnější. Byty zde byly sociálně odstupňované, a to tak, že ty luxusnější měly tři až čtyři pokoje a nacházely se v činžovních domech v oblasti městských sadů, naopak do starého města se začala stahovat spíše vrstva nižší. Zde byly hygienické a zdravotní podmínky značně horší, což způsobovalo a podněcovalo rozvoj infekčních onemocnění, jako je tyfus či úplavice, největší hrozbu však představovala plicní tuberkulóza. Přesun obyvatel potvrdilo také sčítání lidu roku 1910. Ve vnitřním městě se počet obyvatel oproti roku 1880 zvýšil o 365 osob, v předměstí Horní Brána se však ztrojnásobil, z 3 130 na 10 308 osob.⁷⁶ Bytová problematika patrně komplikovala zakládání rodin, čímž se zvyšoval sňatkový věk, a tím klesala i porodnost. To se nejspíš také odrazilo na nižší urbanizaci kvůli nedostatku prostoru a na zhoršení životních podmínek ve městě.

⁷⁴ ITERSKÁ, Kateřina. *Cheb 1322-1972*. Městský národní výbor, 1972. s 70.

⁷⁵ SRB, Vladimír. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 1. V Praze: Nakladatelství Karolinum, 2004. ISBN 8024607123. 105

⁷⁶ ČERNÝ, Zbyněk. *Cheb v době secese: = Eger in der Zeit der Sezession: (1898-1914)*. Krajské muzeum, 2006. ISBN 80-85018-54-3.

Bytová krize nakonec přiměla město v roce 1908 ke zřízení prvního Chebského obecně prospěšného stavebního bytového družstva. Jeho smyslem bylo umožnit snazší financování výstavby nových obytných domů. Podařilo se tak odstranit rozsáhlou bytovou krizi, která v Chebu panovala. Členové družstva se také zabývala otázkou kvality a architektonickými trendy.

Pro rozvoj města byli také podstatní starostové, kteří se na něm aktivně podíleli. Můžeme zmínit Dr. Gustava Gschiereho, který se například zasloužil o zlepšení zásobování pitnou vodou, rozšíření kanalizační sítě a o stavbu nových silnic ke konci 19. století.⁷⁷

Co se týče ženské otázky, její důležitost v českých zemích stále rostla a v Chebu tomu nebylo jinak. I přesto, že některé ženy byly členky feministického spolku Frauenfortschritt v Praze, se většinou situace omezovala pouze na téma vzdělávání. Z iniciativy chebské společenské elity vznikl v roce 1905 Spolek pro rozšíření ženského vzdělávání. Byl to první spolek, v jehož vedení byly zastoupeny ženy a který se v roce 1912 zasloužil za založení první ženské průmyslové školy ve městě.⁷⁸

⁷⁷ ENCYKLOPEDIÉ MĚSTA CHEB. *JUDr. Gustav Gschier*. Online. Dostupné z: http://encyklopedie.cheb.cz/cz/biograficky-slovník/judr-gustav-gschier#enc_info.

⁷⁸ ITERSKÁ, Kateřina. *Cheb 1322-1972*. Městský národní výbor, 1972. s. 70.

4. EMPIRICKÁ ČÁST

4.1. PRAMENY

Základním historickým pramenem této práce jsou římsko-katolické matriky.^{79 80} Po druhé světové válce patří matriky mezi základní prameny historické demografie. Za jejich podobu můžeme poděkovat tehdejší francouzské statistice, která rozpracovala metodické návody k excerpci matriky, což poté umožnilo rekonstrukci rodiny. Zápisy sakrálních úkonů požadoval již Hinkmar z Remeše v roce 853, nejednalo se však o matriky jako takové a tato evidence postupně zanikla. Další zmínku o matrikách máme až ze středověku, ale až po Tridentském koncilu začalo být jejich vedení povinné.⁸¹

Nejstarší matriky v Evropě pochází z románských zemí – z Itálie, Francie, Belgie a Španělska ze 14.–15. století. V Německu, stejně tak v Čechách, se matriky rozvíjely během reformace. Zde můžeme nalézt nejstarší matriky z 16. století, především ze severozápadního pohraničí. Nejstarší matrika psaná v německém jazyce je datována do roku 1531 a je z Jáchymova. O zakládání matrik a jejich rozšíření se zasloužil pražský kardinál Arnošt Harrach. Farnosti však pokrývaly velké oblasti, jelikož scházely dostatek kněží. Tento problém pomohlo vyřešit zmenšení farních obvodů, což zkvalitnilo podobu a funkci matrik. Zápis zůstal jednoduchý, a to až do roku 1760, kdy byla zavedena latinská matriční formule, která nově obsahovala sociální poměry a poddanskou příslušnost rodičů, křtěných a oddávajících. Sjednotil se tak jazyk v matrikách na latinu, čímž čeština s němčinou vymizela, ne však na dlouho. Až do roku 1770 převládal v matrikách zápis větný, který byl spíše prostý a neúplný, až pod výhrůžkou pokut začaly být zápisy pečlivější.⁸²

Příchod osvícenského absolutismu také přinesl zájem o statistické údaje, včetně těch populačních. Jednou z takových radikálních změn bylo vydání dekretu 20. července 1770 Marií Terezií, který nařizoval nové matriční formuláře. Ty nahradily větný zápis, ale dekret také umožnil bezplatné provádění zápisů do matrik, uvádění jmen otců nemanželských dětí

⁷⁹ Státní oblastní archiv v Plzni, římsko-katolická farnost, farnost sv. Mikuláše v Chebu. L/136 (z.1870—1871); M/137 (z.1871—178), N/138 (z. 1878—1888); O/160 (z. 1888—1903); P/161 (z. 1903—1909).

⁸⁰ Státní oblastní archiv v Plzni, římsko-katolická farnost, farnost sv. Bartoloměje v Chebu. VII./27 (z. 1886-1909).

⁸¹ MAUR, Eduard. *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*. IN: *Historická demografie*: 03/1969 s. 4.

⁸² MAUR, Eduard. *Vývoj matričního zápisu v Čechách*. IN: *Historická demografie*: 06/1972 s. 40—55.

a zakázal uvádění jmen po chalupě či gruntu. Mimo to bylo duchovním nařízeno, aby uváděli do všech tří druhů matrik nově zavedené číslování domů, což umožnilo rozlišení osob stejného jména a příjmení žijících ve stejném městě. Matriky se tak postupně stávaly státním nástrojem k evidenci obyvatelstva země. Za vlády Josefa II. v roce 1781 byly matriky prohlášené za veřejné listiny. V roce 1784 bylo také nařízeno vést samostatnou knihu pro každý druh zápisu. Matriky se tak rozdělily na matriky narozených (křest), oddaných (sňatek) a zemřelých (pohřeb).⁸³

4.1.1. Problematika výzkumu v matrikách

Kvalita matriky vychází z jejího dochování a spolehlivého zaznamenávání událostí. Při studiu matrik se setkáváme jak s různorodým typem zápisů, tak jazykem. Čím starší matrika je, tím chudší je zápis a obsah, a to někdy natolik, že není možné zemřelé přiřadit k určité rodině. Označování věku nebylo zavedeno jednotně. Objevuje se již v 17. století, ale běžné je to spíše až v průběhu 18. století. Data se obvykle zaokrouhlovala a věkový zápis býval převážně zaznamenán obecně, například v knize zemřelých se zaznamenával termín pohřbu, ale už ne den úmrtí. Stejně tak se uvádělo místo, odkud dotyčný pocházel, nikoli však už místo úmrtí. Ani jmenný zápis nebývá kompletní. Do roku 1770 převažuje větná forma zápisu nebo formulářů, které si faráři vyhotovili sami, zápis do překreslených matrik se objevuje až kolem roku 1784. V tomto roce nastává zlom i v poskytování informací, a to díky patentu Josefa II. Tato nová podoba s drobnými úpravami sloužila až do roku 1949. Nově se zapisovalo datum úmrtí a pohřbu, číslo domu, jméno, náboženství, stáří, zaměstnání, příčina úmrtí a jméno manžela a rodičů. Jazyk však zůstával nadále různorodý, a to až do reformačních nařízeních. Volba jazyka závisela nejen na národnosti faráře, ale také na osobě zapisovatele.⁸⁴ Stejně tak spolehlivost matriky jako pramene převážně záležela na faráři – na jeho pečlivosti a na tom, jakou práci si dal s vyplněním předem vytištěných formulářů. Na konci 18. století se nově zavádí abecední indexy, které usnadňovaly práci s knihou.⁸⁵ V 19. století matriky již podléhaly přísným kontrolám, takže

⁸³ PODLOHA, Jan. Matriky. Online. *GENEA – Genealogické stránky*. 2012. Dostupné z: <http://www.genea.cz/informace/badani-v-archivu/matriky/>. [cit. 2024-03-23].

⁸⁴ ČÁŇOVÁ, Eliška. *Vývoj úmrtnosti od poloviny 17. století do poloviny 19. století*. IN: Archivní časopis 27/1977. s. 222—225.

⁸⁵ NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Šárka. *Protoindustriální společnost: populační chování a životní strategie venkovského obyvatelstva severovýchodních Čech v 18. a 19. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2019. ISBN 978-80-7560-261-9. s. 60.

je možné je pokládat za spolehlivý pramen.⁸⁶ Spolehlivost matrik můžeme ověřit například porovnáním pohlaví narozených dětí, neboť ve všech populacích se setkáváme s vyšším počtem narozených chlapců než dívek, což je biologicky dané.⁸⁷

⁸⁶ KOLOUCHOVÁ, Jana. *Obraz mortality Chebské sv. Anny 1787-1901*. IN: HD 39/2015, s. 76.

⁸⁷ KALOUSKOVÁ, Věra. *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784-1900*. IN: Historická demografie 30/2006. s. 69.

4.2. METODIKA VÝZKUMU

Výzkum se zaměřuje na skladbu zemřelých mezi lety 1870–1910. Pracuji v něm s výstupy z matrik pro tato léta s počtem zemřelých s cílem zjistit pohlavní a věkové složení. Z toho, co mám k dispozici a s čím pracuji, mohu vypočítat hrubou míru úmrtnosti pro město Cheb v letech 1880, 1890, 1900. Hrubá míra úmrtnosti mi umožní zjistit intenzitu úmrtí. Použiji pro to pětiletý klouzavý průměr, a to z toho důvodu, abych předešla nebezpečí jednorázových výkyvů. K výpočtu hrubé míry úmrtnosti je potřeba znát počet živé populace, která je k dispozici v Českém statistickém úřadu (ČSÚ),⁸⁸ ale údaje udává také Kárníková.⁸⁹ Pro výzkum jsem zvolila údaje z Kárníkové, jelikož udává počet obyvatel, který by měl odpovídat velikosti Chebu ve sledovaných letech. ČSÚ zachycuje počet obyvatel v Chebu dnešního rozsahu, takže poskytuje vyšší počty. Pětiletý klouzavý průměr propočítám sečtením výstupů pěti let (pro rok 1880 jsou to tedy roky 1878, 1879, 1880, 1881, 1882) a vydělím výsledek pěti. To samé udělám pro zbytek let. Tím získám výsledek hrubé míry úmrtnosti. Z toho můžu uvést procento hrubé míry úmrtnosti pro tyto léta s pětiletým klouzavým průměrem. Pro vypočítání hrubé úmrtnosti je potřeba mít údaje o veškerých zemřelých z dané oblasti, což jsem já ze zvolené matriky při sv. Mikuláši neměla. Ve sledované době byly v Chebu totiž matriky dvě, druhou farností byla sv. Bartoloměje. Za účelem spočítání hrubé míry úmrtnosti jsem proto dopočítala zemřelé z druhé farnosti pro roky 1878–1882, 1888–1892, 1899–1902. S takto spočítanou hrubou mírou úmrtnosti je možné výsledky porovnat s údaji z jiných výzkumů, které se taktéž zabývají hrubou mírou úmrtnosti pro tato léta. Můžeme tak zjistit, na jaké úrovni se počet zemřelých pohyboval v porovnání s podobným výzkumem, případně na jaké úrovni se nachází v porovnání s údaji z českých zemí.

Dále je z výsledků možné pozorovat, jak se proměnila pohlavní, a hlavně věková skladba zemřelého obyvatelstva. Předpoklad je takový, že by mělo postupně ubývat počtu zemřelých dětí, a naopak přibývat zemřelých ve vyšším věku. Je to tím, že se zlepšovala kvalita dětské stravy a vody i zdravotní péče, množství zemřelých dětí by se mělo vyskytovat méně, stejně tak se lidé dožívali vyššího věku. Tyto údaje uvádím dle

⁸⁸ Český statistický úřad (ČSÚ). *Počet obyvatel a domů podle výsledků sčítání od roku 1869* [online]. 12.05.2020. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-obyvatel-a-domu-podle-vysledku-scitani-od-roku-1869>

⁸⁹ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. I. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. s. 244.

Sunbärgovy klasifikace, který populaci rozděluje na tři základní složky – předreprodukční, reprodukční a postreprodukční. Předreprodukční kategorii jsem rozdělila na mrtvorozené, zemřelé do 1 roku a na dětská úmrtní v 1–14 letech. Umožňuje to citlivěji sledovat vývoj dětské úmrtnosti. Stejně tak i poreprodukční skupinu jsem obohatila o jedno dělení navíc, na kategorii 50–64 let a 65 let. Je tak možné vidět, jaká věková kategorie se měnila. Pro hlubší rozbor je však potřeba uvést také tabulky pro každé pětiletí s celkovým počtem za desetiletí.

Za hlavní hypotézu této práce byla stanovená možná nadúmrtnost mladých žen a dívek. Objasněný cíl hypotézy a její motivy jsou již zmíněné v úvodu práce. Tuto nadúmrtnost je možné zjistit spíše odhadově a hrubě dvěma způsoby. První ze způsobů je zjistit procentuální nárůst zemřelých žen v dané věkové kategorii, tj. 15–24 let, a porovnat tento údaj s rychlostí růstu celkové živé populace. Pro zjištění počtu zemřelých žen pro léta 1880, 1890 a 1900 použiji opět klouzavý pětiletý průměr, abych se vyvarovala možným výkyvům. Jestliže zjištěné údaje budou značně vyšší, je možné z toho odvodit, že se zde mohla vyskytnout nadúmrtnost žen. Jestliže budou však čísla stejná nebo velmi podobná, znamená to, že počet zemřelých žen rostl stejně jako rostla samotná populace, čímž by se hypotéza vyvrátila. Druhým způsobem je vypočítat podíl zemřelých žen z celkového počtu zemřelých ve věku 15–24 let pro danou farnost a zjistit, zda roste, či nikoli. Je však potřeba přihlídnout k tomu, zda se značně nezměnil podíl v jiné skupině v tomto desetiletí. Jestliže by se v několika letech zvýšila například dětská úmrtnost kvůli nemoci, snížilo by to podíl mladých žen i přesto, že by se počet výrazně nezměnil. Zjištěné počty poté ukážou, zda se podíl zemřelých žen značně proměňoval, či nikoli, a to jak v celkovém počtu zemřelých, tak v celkovém počtu zemřelých žen. Tento podíl je také možné spočítat pro muže pro porovnání pohlavního podílu zemřelých a jeho vývoje.

4.3. SKLADBA ZEMŘELÝCH V CHEBU

4.3.1. Počet zemřelých

Celkově pracuji se 13 501 zemřelými pro farnost při sv. Mikuláši. Z toho tvořili 52,13 % muži a 47,87 % ženy. Předpoklad je takový, že by postupně mělo být znát, že ubývá počet zemřelých v dětském věku, a naopak přibývá počet zemřelých ve vyšším věku.

Podíváme-li se na konkrétní čísla, tak na začátku výzkumu mezi léty 1870–1874 zemřelo 1 355 osob, v porovnání s léty 1905–1909, kdy výzkum končí, zemřelo 2 121 osob. Je to 1,5krát více úmrtí a činí to rozdíl 766 zemřelých. Počet zemřelých stabilně narůstal, což odráží růst počtu narozeného obyvatelstva (viz tabulka 2). Překvapivý je však zlom v letech 1890–1899 (viz tabulka 3), konkrétně v pětiletí 1889–1894 a 1895–1899 (viz tabulky 6 a 7). Porovnáme-li to s údaji o počtu obyvatelstva z Kárníkové,⁹⁰ žádný takový zlom zde není pozorován. Populace plynule rostla bez větších výkyvů, které by to naznačovaly. Při bližším zkoumání jsem zjistila, že v těchto deseti letech mírně klesl počet zemřelých ve věkové skupině zemřelých kojenců do 1 roku a prudce klesl počet zemřelých ve věkové skupině 1–4 a 5–9 let. Obecně je však možné říct, že v této době značně klesl počet zemřelých v téměř všech věkových skupinách. Největší změna je viditelná v nárůstu počtu zemřelých ve vyšším věku, a naopak úbytek počtu zemřelých dětí.

Tabulka 2: Počty zemřelých v chebské farnosti sv. Mikuláše v letech 1870–1909

období	muži	ženy	celkem
1870–1879	1 601	1 453	3 067
1880–1889	1 938	1 659	3 655
1890–1899	1 629	1 532	3 206
1900–1909	1 870	1 819	3 689
celkem	7 038	6 463	13 617

⁹⁰ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. I. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. s. 244

4.3.2. Hrubá míra úmrtnosti

Pro výpočet hrubé míry úmrtnosti jsem použila údaje z Kárníkově⁹¹ přítomného počtu obyvatel.⁹² Do počtu zemřelých spadá jak farnost při sv. Mikuláši, tak při sv. Bartoloměji v pětiletém průměru. Výsledky hrubé míry úmrtnosti můžeme porovnat jak s výzkumem farnosti Libčany, Lochenice, tak s výsledky pro celé české země.⁹³ Dalšími výzkumy věnujícími se stejné problematice demografického vývoje se zabýval například Lubomír Dokoupil s Ludmilou Nesládkovou,⁹⁴ Věra Kalousková,⁹⁵ Sabina Dušková,⁹⁶ Jana Beránková⁹⁷ nebo Markéta Vaňková.⁹⁸

Pro výpočet hrubé míry úmrtnosti bylo potřeba využít údaje z obou farností fungujících v Chebu v letech 1870–1909, jinak by výpočet nebyl přesný. Z toho důvodu jsem se vrátila zpět k matrikám a spočítala jsem zemřelé pro roky 1878–1882, 1888–1892 a 1898–1902 i z farnosti při sv. Bartoloměji. Jak uvádí tabulka 3, je znát, že farnost sv. Bartoloměje zachycuje pouze malý počet zemřelých.

Tabulka 3: Celkové počty zemřelých v Chebu v letech 1878–1902

období	farnost při sv. Bartoloměje	farnost při sv. Mikuláši	celkem	průměr počtu zemřelých za rok
1878–1882	417	1 797	2 214	442,8
1888–1892	405	1 807	2 212	442,4
1898–1902	315	1 432	1747	349,4

ZDROJ: *Státní oblastní archiv v Plzni, římsko-katolická farnost, farnost sv. Mikuláše v Chebu. N/138 (z. 1878—1888); O/160 (z. 1888—1903).*

⁹¹ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. I. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. s. 244

⁹² KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. I. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. s.177, 244.

⁹³ ŠIKULOVÁ, Alexandra. *Vývoj úmrtnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století*. IN: Historická demografie 35/2011, s. 228.

⁹⁴ DOKOUPIL, Lumír, NESLÁDKOVÁ, Ludmil. *Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva v českých zemích v 19. století*. IN: Historická demografie 12/1987. s.193—206.

⁹⁵ KALOUSKOVÁ, Věra. *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784-1900*. IN: Historická demografie 30/2005. s. 67—144.

⁹⁶ DUŠKOVÁ, Sabina. *Demografický vývoj v Ústí nad Labem, v 19. století*. IN: Historická demografie 24/2000. 109—162.

⁹⁷ BERÁNKOVÁ, Jana. *Demografický vývoj města Kouřimi v letech 1650-1850*. IN: Historická demografie 18/1994. s. 69—104.

⁹⁸ VAŇKOVÁ, Markéta. *Demografický vývoj Žitonic v 19. století*. IN: HD 30/2006. s. 145—194.

Státní oblastní archiv v Plzni, římsko-katolická farnost, farnost sv. Bartoloměje v Chebu. VII./27 (z. 1886-1909).

Údaje o počtu obyvatel v letech 1869, 1880, 1890, 1900, a 1910 uvedené v Kárníkové⁹⁹ jsem již využila při výpočtu růstu obyvatelstva v Chebu (s 23). Z výsledků tak vím, že počet populace rostl.

4.3.2.1. Hrubá míra úmrtnosti v Českých zemích

Průměrné hodnoty hrubé míry úmrtnosti pro České země se ještě na počátku 19. století pohybovaly na vysokých příčkách, a to kolem 30 promile. Změna přichází až s přelomem 19. a 20. století, kdy se hodnoty postupně vzdalují od 30 promile. Je to rapidní změna od století minulého, kdy se hodnoty pohybovaly kolem 40 promile. Dokoupil a Nesládková¹⁰⁰ uvádí, že tzv. hladová léta minulého století byla ještě doprovázená epidemiemi, které vedly k výrazným výkyvům v počtu zemřelých. Právě to se zřejmě změnilo v 90. letech, kdy se začaly pokroky v lékařství a rozšířená zdravotní péče odrážet také v hrubé míře úmrtnosti. Od 90. let tak lze sledovat po každém pětiletí úbytek hrubé míry úmrtnosti přibližně o 2 promile. Hranice se postupně přibližovala ke 23 promile, v letech 1906–1910 se křivka pohybovala kolem 21 promile.¹⁰¹

4.3.2.2. Porovnání farností v Chebu s jinými studii

Pro porovnání výsledků jsem nejprve využila studii Alexandry Šikulové¹⁰², která se zabývala farností v Libčanech. Libčany, na rozdíl od Chebu, byly až do konce 19. století spíše zemědělsky zaměřené, proto je možné očekávat odlišný vývoj obyvatelstva. Hrubá míra úmrtnosti v Libčanech se od roku 1818 pohybovala na vysoké úrovni, ale na nižší hranici, než byl průměr v českých zemích. Šikulová uvádí, že v roce 1818 byla hrubá míra úmrtnosti na 27 promile, v českých zemích 31,2 promile. Poté hranice mírně klesla, až do

⁹⁹ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. s. 244.

¹⁰⁰ DOKOUPIL, Lumír; NESLÁDKOVÁ, Ludmil. *Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva v českých zemích v 19. století*. IN: *Historická demografie* 12/1987, s. 196—198.

¹⁰¹ DOKOUPIL, Lumír; NESLÁDKOVÁ, Ludmil. *Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva v českých zemích v 19. století*. IN: *Historická demografie* 12/1987, s. 196—198.

¹⁰² ŠIKULOVÁ, Alexandra. *Vývoj úmrtnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století*. IN: *Historická demografie* 35/2011, s. 228.

roku 1869, kdy se hrubá míra úmrtnosti v Libčanech opět pohybovala kolem 30,5 promile, poté opět začala klesat. Podíváme-li se na výsledky (viz tabulka 4) z farnosti v Libčanech a na celkové výsledky českých zemí za léta 1880, 1890 a 1900, vidíme, že jak farnost v Chebu, tak farnost v Libčanech dosahovaly nižších výsledků, než byl průměr v českých zemích. Nejnižší hodnotu pak sledujeme v roce 1900, kdy farnost Cheb dosahovala pouze 14,8 promile, ale průměr v českých zemích byl 23,7 promile. Úroveň tedy plynule klesala. Z vypočítané míry úmrtnosti je tak možné komentovat, že se hrubá míra úmrtnosti v Chebu pohybovala na nízké až podprůměrné úrovni, aspoň po sledovaná léta.

Tabulka 4: Hrubá míra úmrtnosti (HMÚ) v Chebu (město), f. Libčanech, f. Lochenice a v českých zemích

rok	počet obyvatel	zemřelých za rok (pětiletý průměr)	HMÚ F. m. Chebu	HMÚ F. Libčany	HMÚ F. Lochenice	HMÚ české země
1880	17 148	442,8	25,8	25,3	23,8	28,9
1890	18 658	442,4	23,7	25,0	25,4	27,8
1900	23 583	349,4	14,8	23,9	-	23,7

ZDROJ: *Státní oblastní archiv v Plzni, římsko-katolická farnost, farnost sv. Mikuláše v Chebu. L/136 (z.1870—1871); M/137 (z.1871—178), N/138 (z. 1878—1888); O/160 (z. 1888—1903); P/161 (z. 1903—1909).*

Obdobný výzkum provedla také Sabina Dušková,¹⁰³ které se díky rozsáhlejšímu vzorku podařilo zachytit větší výkyvy zemřelých v Ústí nad Labem. Stejně jako u Chebu se jednalo o průmyslové centrum, a je tedy možné předpokládat podobný vývoj. Jestliže před rokem 1880 byla v Ústí nad Labem hrubá míra zemřelých okolo 37,9 promile, je pravděpodobné, že v těchto letech byla i v Chebu úroveň vyšší a roky 1880, 1890, 1900 zachycují již nižší úrovně. Jak komentuje i Dušková, od začátku 90. let nastal příznivý obrat a hrubá míra úmrtnosti klesla.¹⁰⁴ Zároveň se na míře úmrtnosti podepisoval i průmysl, který byl v Ústí nad Labem rozsáhlejší než v Chebu. Dušková uvádí, že po roce

¹⁰³ DUŠKOVÁ, Sabina. *Demografický vývoj v Ústí nad Labem v 19. století*. IN: *Historická demografie* 24/2000. s. 134.

¹⁰⁴ DUŠKOVÁ, Sabina. *Demografický vývoj v Ústí nad Labem v 19. století*. IN: *Historická demografie* 24/2000. s. 134.

1840 se Ústí nad Labem stalo aktivním účastníkem ve velkých hospodářských a sociálních změnách, a to zejména díky těžbě uhlí. Vedle toho se zde hojně rozvíjel průmysl chemický.¹⁰⁵ Jak chemický průmysl, tak těžba uhlí se značně podepisovala na kvalitě životního prostředí a života pracujících, což mohlo mít vliv na úmrtnost více než v Chebu.

Věra Kalousková¹⁰⁶ se věnuje demografickému vývoji farnosti Lochenice, kterou tvořily pro změnu dvě vesnice zemědělského charakteru. Až v průběhu 19. století sem pronikal vliv industrializace. Kalousková sleduje vývoj od roku 1784 do roku 1900 a zachycuje kolem roku 1800 epidemii neštovic, na kterou zemřela asi sedmina všech zemřelých, dále také epidemii tyfu a dopad napoleonských válek. Ke konci 19. století, kdy se výzkum setkává s tímto, komentuje, že se již nevyskytují žádné rozsáhlejší výkyvy, a to i přes to, že se v této době ještě hojně vyskytovaly nemoci jako tyfus, neštovice, spála a záškrť. Porovnáme-li tedy výsledky hrubé míry úmrtnosti, zjistíme, že se pohybují v podobných mírách, ba dokonce v letech 1880 jsou v porovnání s hrubou mírou úmrtnosti v Chebu, Libčanech a v celých českých zemích právě v Lochenicích nejnižší.¹⁰⁷ Markéta Vaňková¹⁰⁸ se zaměřila na obec Žitenice, která leží v pohraniční oblasti. Obyvatelstvo Žitenic bylo sužováno opakovanými epidemiemi černých neštovic a cholery, ale i válkami. Nejvyšší hodnotu hrubé míry úmrtnosti Vaňková zachytila v roce 1866 a dosahovala téměř 45 promile. Poté hodnota opět klesla na úroveň 28 promile. V letech 1872 a 1873 však přišla další epidemie neštovic, tentokrát ve spojení s epidemií cholery, spály a spalniček, hrubá míra úmrtnosti v této době vystoupala až na 33 promile. I zde však bylo zaznamenáno značné zlepšení od počátku 90. let 19. století, jako tomu je v ostatních sledovaných oblastech.¹⁰⁹ Je tedy možné komentovat, že ve sledovaných letech se hrubá míra úmrtnosti pohybovala podobně jako v Chebu, tak v ostatních sledovaných oblastech, kde proběhl výzkum. V Chebu však nejvíce klesla ke konci období výzkumu v roce 1900.

¹⁰⁵ DUŠKOVÁ, Sabina. *Demografický vývoj v Ústí nad Labem, v 19. století*. IN: *Historická demografie* 24/2000. s. 134.

¹⁰⁶ KALOUSKOVÁ, Věra. *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784-1900*. IN: *Historická demografie* 30/2005. s. 67—144.

¹⁰⁷ KALOUSKOVÁ, Věra. *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784-1900*. IN: *Historická demografie* 30/2005. s. 67—144.

¹⁰⁸ VAŇKOVÁ, Markéta. *Demografický vývoj Žitenic v 19. století*. IN: *Historická demografie* 30/2006, s. 167.

¹⁰⁹ VAŇKOVÁ, Markéta. *Demografický vývoj Žitenic v 19. století*. IN: *Historická demografie* 30/2006, s. 167.

4.4. VĚKOVÁ A POHLAVNÍ SKLADBA ZEMŘELÝCH V CHEBU

Podíváme-li se na podrobný přehled dle věku a pohlaví, ve většině věkových skupin se poměr mužů a žen liší o několik jednotek. Jak bylo předpokládáno, postupem vývoje se zmenšuje podíl zemřelých dětí, a naopak se zvyšuje počet zemřelých vyššího věku. Převážně se to týká žen, které se dožívaly výrazně vyššího věku než muži.

4.4.1. Podíl zemřelých v před reprodukčním věku

Celkový podíl dětských zemřelých (tj. do 14 let) včetně těch dětí, které již přišly na svět mrtvé, tvoří dohromady 38 % z celkového počtu zemřelé populace. Děti, které zemřely do jednoho roku, bylo dohromady 2 695, což činí 19,8 % z celkové populace. To ukazuje, že ve sledovaných čtyřiceti letech byl velký podíl dětské úmrtnost. Ve věku 0–14 zemřelo dohromady 4 691 dětí, z toho 84,5 % zemřelo již do 1 roku života. V této práci nepracuji s živě narozenými osobami v kojeneckém věku, takže není možné spočítat specifickou míru úmrtnosti, ale výzkumy, které s těmito informacemi pracují, uvádí, že nejhorší situace zemřelých ve věku 0–14 byla na přelomu 19. a 20. století. Dle toho můžeme soudit, že dětská úmrtnost skutečně klesá až jako poslední, a to i přes zlepšení hygienických a lékařských podmínek. Naopak ale nejnižší podíl zemřelých se prokázal na přelomu 18. a 19. století.¹¹⁰

Co se týče mrtvorozených, tento podíl zůstal v chebské farnosti po celou dobu sledovaného období na podobné úrovni, tj. okolo 120 zemřelých kojenců za deset let. Pověštinou bylo více zemřelých chlapců než dívek, což lze předpokládat vzhledem k biologické zákonitosti vyššího rození chlapců, a to přes obecnou feminitu společnosti, jelikož ta vzniká až díky většímu počtu žen ve vyšším věku.¹¹¹ Na počátku výzkumu v letech 1870–79 se vyskytuje vysoký podíl zemřelých kojenců (670 osob), který posléze mírně klesne (1880–89 na 633 osob a v letech 1890–99 na 579 osob), pravděpodobně díky zlepšení zdravotnické situace, poté však skokově vyrostl v letech 1900–1909 na 783 (viz tabulky 9–12). V té době však nebyla prokázána žádná epidemie, která by způsobila zvýšení počtu zemřelých, ale spíše se skokově zvýšil počet narozených, což ukazuje i hrubá míra

¹¹⁰ ŠIKULOVÁ, Alexandra. *Vývoj úmrtnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století*. IN: Historická demografie HD 35/2011. s. 234.

¹¹¹ Ženy a muži v krajích ČR. *Český statistický úřad* [online]. 2014, 16. 09. 2011. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xp/analyza-_zeny_a_muži_v_krajich_cr_demografie

úmrtnosti, která v té době značně klesá (viz tabulka 4) a to způsobilo také vyšší počet zemřelých.

Počet zemřelých kojenců se zdá být v přehledu po deseti letech vzrůstající, ale když se přehled deseti let rozdělí po pěti letech, ukáže se, že během let 1885–1889, 1890–1894 a 1895–1899 se počet snížil téměř o sto zemřelých kojenců a v letech 1900–1904 vystoupal na 401. Další značný rozdíl v počtu zemřelých se nachází ve věkové skupině 1–4 a 5–9 let.

Jak uvádí tabulka 7, v pětiletí 1890–1894 ve věkové skupině 1–4 let zemřelo dohromady 190 dětí, v letech 1895–1889 ale pouze 69. Poté v tabulce 8 v letech 1900–1904 počet zemřelých dětí ve věku 1–4 stoupl na 98, ale v porovnání s předchozími údaji ve sledovaném období se jedná o velice nízké číslo, jelikož počet zemřelých v této skupině se pohyboval okolo 400. V letech 1905–1909 dosahuje počtu 144 osob. Podobný vývoj, ač ne tak skokový, je ve věkové skupině následující 5–9 let, kdy z počtu 65 osob v letech 1890–1894 klesl na 15 osob, poté na 19 osob a následně opět v letech 1905–1909 vzrostl na 31 osob. Lze tedy mluvit o snížení počtu zemřelých v prereprodukčním období pro tato léta. Příčinou tohoto vývoje bylo s největší pravděpodobností zlepšení zdravotnické péče a větší informovanost obyvatelstva v této oblasti, stejně tak i účinnost očkování. Lze tak uvažovat nad tím, že počet narozených sice rostl, ale populace se již dožívala vyššího věku a umírala později, tj. v letech 1905 a výše.

Obecně lze říct, že údaje v letech 1890–1899 vynikají nižším počtem dětské úmrtnosti (v letech 0–14).

4.4.2. Podíl zemřelých v reprodukčním věku

V reprodukčním věku tyto změny nejsou tak jednoznačné. Mezi léty 1870–1879 a 1880–1889 počet téměř ve všech věkových skupinách narostl. Dohromady se počet zvýšil o 295 zemřelých. Z toho ale většinu zastupovaly ženy. Jejich počet totiž mezi těmito léty narostl o 128 zemřelých, u mužů o 63 zemřelých. Mezi léty 1880–1889 byl také největší podíl zemřelých ve věku 15–49 za celé sledované období. V letech 1890–1899 zaznamenáváme pak mírný propad oproti předchozímu roku. Porovnáme-li počátek a konec sledovaného období, tak počet zemřelých mužů narostl o 126 a žen o 113. Lehká převaha zemřelých mužů je viditelná téměř po celou dobu a zůstává na relativně stejné úrovni. Je znát, že ač se mírně zmenšil počet zemřelých dětí, ve stejné době se současně lidé dožívali vyššího věku a umírali až v postreprodukčním období.

4.4.3. Podíl zemřelých v postreprodukčním věku

Výše bylo řečeno, že se postupně zvyšoval podíl zemřelých ve vyšším věku, což můžeme vidět v tabulkách 6 až 9, rozvržených po pěti letech. Mezi léty 1870–1874 zemřelo ve věku nad 65 let pouze 214 osob, v letech 1885–1889 se počet přibližoval ke 400 zemřelým v této věkové skupině a na konci období výzkumu v letech 1905–1909 se věku nad 65 let dožilo až 537 osob. Z toho, jak již víme, je většina žen, konkrétně 299 zemřelých žen, což činí 55,7 % z počtu zemřelých v této věkové skupině. Dohromady se osob nad 65 let dožilo 3 002, složených z 1 613 žen a 1 389 mužů. Zde je zřetelně vidět, že muži umírali dříve než ženy. Ve věkové skupině 50–64 totiž zemřelo o 272 více mužů, ale ve věkové skupině nad 65 let se poměr otočil a žen zemřelo o 224 více než mužů. Zaměříme-li se na tabulky 8 a 9, vidíme, že největší skupinu tvořila věková skupina v reprodukční věku, která se skládá z 56,4 % z mužů a z 43,6 % z žen. Dohromady v této věkové skupině zemřelo 3 334 osob, což tvoří 24,5 % z celkového počtu zemřelých. V tabulce 9 pak vidíme vývoj počtu zemřelých v průběhu sledovaných 40 let. Na počátku výzkumu v letech 1870–1874 zemřelo ve věku 50–64 let 213 osob a nad 65 let se jich dožilo 214. Tento rozdíl postupně narůstal, v letech 1885–1889 zemřelo ve věku 50–64 let 260 osob, ale věku nad 65 let se již dožilo 391 osob. Na konci sledovaného období pak vidíme, že ve věkové skupině 50–64 zemřelo 330 osob, ale nad 65 let se dožilo 537 osob.

Celkově v po reprodukční době nad 50 let však mužů přesto převažovalo (mužů 1261, žen 1221).

Tabulka 5: Zemřelí ve farnosti sv. Mikuláše v Chebu v letech 1870–1879

	1870–1879					
	1870–1874		1875–1879		celkem	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
mrtvorozenost	35	37	19	34	54	71
do 1 roku	181	125	185	179	366	304
1—4	85	81	121	125	206	206
5—9	20	22	44	47	64	69
10—14	9	13	8	6	17	19
15—19	19	15	22	14	41	29
20—24	41	17	26	25	67	42
25—29	32	14	25	21	57	35
30—34	21	23	25	23	46	46
35—39	37	21	25	27	62	48
40—44	17	22	27	30	44	52
45—49	25	23	37	23	62	46
50—54	37	28	40	24	77	52
55—59	37	41	63	37	85	78
60—64	45	25	45	43	90	68
65—69	33	26	54	59	87	85
70—74	34	30	50	43	84	73
75—79	15	27	45	49	60	76
80—84	7	16	18	17	25	33
85—89	7	13	7	3	14	16
90—94	1	4	1	4	2	6
95+		1	1	1	1	2
celkem	738	624	873	834	1 611	1 456

Tabulka 6: Zemřelí ve farnosti sv. Mikuláše v Chebu v letech 1890–1889

	1880–1889					
	1880–1884		1885–1889		celkem	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
mrtvorozenost	41	27	22	23	63	50
do 1 roku	219	154	157	133	376	287
1—4	103	109	124	117	227	226
5—9	26	33	46	35	72	68
10—14	8	10	9	28	17	38
15—19	19	16	31	21	50	37
20—24	35	34	33	39	68	73
25—29	39	29	33	41	72	70
30—34	46	33	39	40	85	73
35—39	48	27	34	27	82	54
40—44	52	31	48	29	100	60
45—49	35	30	54	29	89	59
50—54	39	25	47	28	86	53
55—59	57	41	48	32	105	73
60—64	50	55	56	49	106	104
65—69	60	62	67	53	127	115
70—74	48	38	66	64	114	102
75—79	34	41	43	46	77	87
80—84	22	21	13	25	35	46
85—89	5	5	3	7	8	12
90—94	1	2	2	2	3	4
95+	1	1	0	0	1	1
celkem	988	824	975	868	1 963	1 692

Tabulka 7: Zemřelí ve farnosti sv. Mikuláše v Chebu v letech 1890–1899

	1890–1899					
	1890–1894		1895–1899		celkem	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
mrtvorozenost	34	31	33	16	67	47
do 1 roku	167	117	161	134	328	251
1—4	89	101	26	43	115	144
5—9	35	30	9	6	44	36
10—14	12	18	12	8	24	26
15—19	32	22	26	14	58	36
20—24	29	24	33	20	62	44
25—29	45	23	31	19	76	42
30—34	25	31	32	17	57	48
35—39	22	29	35	26	57	55
40—44	33	22	24	17	57	39
45—49	41	33	41	23	82	56
50—54	43	41	35	24	78	65
55—59	70	38	41	33	111	71
60—64	61	64	49	52	110	116
65—69	63	75	53	45	116	120
70—74	63	75	38	59	101	134
75—79	35	57	45	60	80	117
80—84	25	26	11	24	36	50
85—89	11	13	6	13	17	26
90—94	0	5	0	2	0	7
95+	0	0	0	0	0	0
celkem	935	875	741	655	1 676	1 530

Tabulka 8: Zemřelí ve farnosti sv. Mikuláše v Chebu v letech 1900–1909

	1900–1909					
	1900–1904		1905–1909		celkem	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
mrtvorozenost	29	25	43	47	72	72
do 1 roku	195	206	216	166	411	372
1—4	40	58	60	84	100	142
5—9	2	17	25	38	27	55
10—14	5	18	14	17	19	35
15—19	15	28	30	29	45	57
20—24	23	28	49	33	72	61
25—29	29	32	39	28	68	60
30—34	26	19	41	34	67	53
35—39	31	17	40	38	71	55
40—44	34	21	48	44	82	65
45—49	41	28	59	32	100	60
50—54	42	22	59	36	101	58
55—59	41	31	65	46	106	77
60—64	48	52	80	44	128	96
65—69	51	62	80	66	131	128
70—74	52	63	69	90	121	153
75—79	33	38	50	72	83	110
80—84	19	22	24	44	43	66
85—89	3	16	13	22	16	38
90—94	4	1	2	5	6	6
95+	1	0	0	0	1	0
celkem	764	804	1 106	1 015	1 870	1 819

Tabulka 9: Věková a pohlavní skladba zemřelých v chebské farnosti sv. Mikuláše v letech 1870–1879

1870—1879	muži			ženy			celkem	
	počet	(%A)	(%B)	Počet	(%A)	(B%)	počet	(%)
mrtvorození	54	3,5	43,2	71	4,9	56,8	125	4,1
do 1 roku	366	22,7	54,6	304	20,9	45,4	670	21,8
1—14	287	17,8	49,4	294	20,2	50,6	581	18,9
15—49	379	23,5	56	298	20,5	44	677	22,1
50—64	252	15,6	56	198	13,6	44	450	14,7
65+	273	16,9	48,4	291	19,9	51,6	564	18,4
celkem	1611	100 %		1 456	100 %		3 067	100 %

Tabulka 10: Věková a pohlavní skladba zemřelých v chebské farnosti sv. Mikuláše v letech 1880–1889

1880–1889	muži			ženy			celkem	
	počet	(%A)	(%B)	Počet	(%A)	(B%)	počet	(%)
mrtvorození	63	3,2	60,9	50	3	37,6	113	3,1
do 1 roku	376	19,2	54,7	287	17	45,3	663	18,1
1—14	316	16,1	48,8	332	19,6	51,2	648	17,7
15—49	546	27,8	56,2	426	25,2	43,8	972	26,6
50—64	297	15,1	60	230	13,5	40	527	14,4
65+	365	18,6	48,6	367	21,7	50	732	20
celkem	1 963	100 %		1 692			3 655	100 %

Tabulka 11: Věková a pohlavní skladba zemřelých v chebské farnosti sv. Mikuláše v letech 1890–1899

1890–1899	muži			ženy			celkem	
	počet	(%A)	(%B)	Počet	(%A)	(B%)	počet	(%)
mrtvorození	67	4	58,8	47	3,1	41,2	114	4,5
do 1 roku	328	19,6	56,6	251	16,4	43,4	579	18,1
1—14	183	10,9	47	206	13,5	53	389	12,1
15—49	449	26,8	58,4	320	20,9	41,6	769	24
50—64	299	17,8	54,3	252	16,5	45,7	551	17,2
65+	350	20,9	43,5	454	29,6	56,5	804	25,1
celkem	1 676	100 %		1 530	100 %		3206	100 %

Tabulka 12: Věková a pohlavní skladba zemřelých v chebské farnosti sv. Mikuláše v letech 1900–1909

1900–1909	muži			ženy			celkem	
	počet	(%A)	(%B)	Počet	(%A)	(B%)	počet	(%)
mrtvorození	72	3,9	50	72	4	50	144	3,9
do 1 roku	411	22	52,5	373	20,5	47,6	783	21,4
1—14	146	7,8	38,6	232	12,8	61,4	378	10,2
15—49	505	27	55,1	411	22,6	44,9	916	24,8
50—64	335	17,9	59,2	231	12,6	40,8	566	15,3
65+	401	21,4	44,5	501	27,5	55,5	902	24,5
celkem	1870	100 %		1 819	100 %		3 689	100 %

(%A) = podíl ze všech příslušníků daného pohlaví

(%B) = podíl v rámci věkové skupiny

4.5. ANALÝZA POTENCIONÁLNÍ NADÚMRTNOSTI ŽEN

4.5.1. Ženská práce v průmyslu v 19. století

Jak již bylo nastíněno, v druhé polovině 19. století a až do první světové války se zvyšuje kvalita života, zlepšují se životní podmínky, zdravotnictví, kvalita stravy i vody apod. Snižuje se masivní novorozenecká a kojenecká úmrtnost (ale zůstává značně vysoká) a prodlužuje se věk dožití. Přesto se však vyskytují výzkumy, které poukazují na nadúmrtnost mladých žen a dívek.¹¹² Obvykle se uchylovalo k tvrzení, že příčinou nadúmrtnosti je vysoký počet porodů. Dle Pavly Horské¹¹³ se však nadúmrtnost dívek prokazuje již v pubertě, respektive v době, kdy ženy nebyly ještě v plodném věku či vdané. Větší úmrtnost se u žen v některých oblastech projevovala již mezi 5 a 15. rokem. Naopak v postproduktivním věku se od druhé poloviny 19. století nápadně zvyšovala naděje dožití u žen více než u mužů.¹¹⁴ Z těchto tezí vyplývá, že důvodem nadúmrtnosti není pouze nebezpečí porodů. Pavla Horská a další historičtí demografové¹¹⁵ ve svých studiích uvádějí důvod sociální, což zahrnuje kupříkladu uskrovnění ve stravě, vykonávání obtížné domácí práce, a to v častém styku s kontaminovanou vodou, potravou, odpadky a ošetřování nakažlivě nemocných.¹¹⁶ Dalším podstatným důvodem by však mohla být i práce v průmyslu. Totiž na konci 19. století pod vlivem industrializace značně přibývá počet žen, které jsou zaměstnány v továrnách. V českých zemích tvořily ženy 34 % zaměstnanců všech průmyslových podniků. Největší podíl ženské pracovní síly bychom našli v textilním průmyslu, kde v roce 1885 pracovalo až 60 % žen, poté následoval průmysl potravinářský. Značné nerovnosti byly také ve věkové skladbě. Jana Englová¹¹⁷ uvádí příklad na základě analýzy podkladů obchodní a živnostenské komory (OŽK) v Liberci kde také, stejně jako to vidíme v Chebu, byl klíčový textilní průmysl. V OŽK Liberec byl průměrný věk zaměstnaných mužů 31,8 let a žen 26,3 roků. Kategorie, která u žen převažovala, byla skupina do 20 let. Tvořilo ji 40 % všech dělnic a s ženami do 22 let tvořily polovinu všech

¹¹² ENGLOVÁ, Jana. *Práce žen v továrnách v poslední čtvrtině 19. století a její reflexe v sociálně demografických kruzích*. IN: Historická demografie 34/2010. s. 14—29.

¹¹³ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Knižnice Dějin a současnosti. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-380-0. s. 40.

¹¹⁴ HORSKÁ Pavla. *Žena a smrt*. In: H. Lorenzová – T. Patrasová (edd.). *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha 2001. s. 255–259.

¹¹⁵ ENGLOVÁ, Jana. *Práce žen v továrnách v poslední čtvrtině 19. století a její reflexe v sociálně demografických kruzích*. IN: Historická demografie 34/2010. s. 14—29.

¹¹⁶ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Knižnice Dějin a současnosti. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-380-0. s. 40.

¹¹⁷ ENGLOVÁ, Jana. *Práce žen v továrnách v poslední čtvrtině 19. století a její reflexe v sociálně demografických kruzích*. IN: Historická demografie 34/2010. s. 14—29.

zaměstnaných žen v průmyslu. Od 23 roku pak jejich zastoupení prudce klesalo.¹¹⁸ Englová dokládá, že problematikou zaměstnanosti mladých dívek se také zabýval J. Singer, který uvádí, že nejvyšší zastoupení měly ženy ve věkové skupině 14—21 let a to 60 %. Ke stejným závěrům dochází také výzkumy Augusta Bebela pro rok 1892 v Německu.¹¹⁹ Úbytek žen v průmyslu ve vyšším věku značí, že po provdání se již nevracely zpět do práce, ale zůstaly v domácnosti. Stávalo se však, že z finančních důvodů bylo potřeba podpořit rodinu, což je donutilo se vrátit. To pak dle Pavly Horské,¹²⁰ vedlo k několika problémům. Ženy neměly poté tolik času na péči o rodinu a domácnost. Ze zápisů z veřejných schůzí víme, že se zaměstnáním žen nesouhlasila široká veřejnost, převážně představitelé sociální demokracie. Jedna z kritik se například týkala nepřiměřené fyzické zátěže ženského organismu.

4.5.2. Analýza nadúmrtosti mladých žen a dívek v chebské farnosti sv. Mikuláše

Hned na začátek je potřeba zmínit, že na první pohled je zřejmé, že když porovnáme počet zemřelých mužů a žen ve věku 15—24, žen je méně. To nevzbuzuje dojem, že bychom v Chebu mohli zjistit nadúmrtost mladých žen. Pro zjištění specifické úmrtnosti žen ve věku 15—24 a mužů ve věku 15—24 je potřeba znát věkovou a pohlavní skladbu populace z této doby. Poté by bylo možné zjistit, které pohlaví umíralo více. Já však v této práci pracuji pouze s nepřímými metodami.

Při pohledu na jednotlivá desetiletí zemřelých žen ve věku 15—24 zjistíme, že kopíruje vývoj celkového počtu zemřelých. I pro tuto věkovou skupinu platí, že roste počet zemřelých v letech 1870—1879 a 1880—1889, v letech 1890—1899 počet zemřelých klesne a v následujícím desetiletí prudce stoupl. Ve zvolené věkové skupině není skok tak značný, jako můžeme vidět v celkovém počtu zemřelých. Jak již bylo zmíněno, lze z toho hlavně vyvodit to, že populace rostla, a proto roste i počet zemřelých. Výkyv v tomto vývoji vidíme v letech 1890—1899, kdy byl růst zpomalen, ale patrně to lze připsat poklesu úmrtnosti ke konci 19. století.

¹¹⁸ ENGLOVÁ, Jana. *Práce žen v továrnách v poslední čtvrtině 19. století a její reflexe v sociálně demografických kruzích*. IN: Historická demografie 34/2010. s. 14—29.

¹¹⁹ BEBEL, August. *Žena v minulosti v přítomnosti a budoucnosti*. IN: Praha 1896, s. 212.

¹²⁰ HORSKÁ, Pavla. *Vliv počátků samostatné výdělečné činnosti žen na vývoj rodiny*. IN: Český lid 70/1983, s. 223.

Způsoby, jak by bylo možné usuzovat na případnou nadúmrtnost dívek a mladých žen, jsou dva. Jedna z možností je zjistit nárůst sledované skupiny, tj. ženy ve věku 15—24, mezi všemi zemřelými a porovnat procentuální nárůst těchto žen s (procentuálním) nárůstem celkového počtu obyvatel ve stejných letech. Zjistilo by se tím, zda počet zemřelých mladých žen se zvyšoval adekvátně růstu celkové populace města, nebo podíly zemřelých žen ve věku 15—24 let byly ve vybraných letech vyšší než procentuální nárůst populace Chebu.

Uvedené počty zemřelých jsou k dispozici ze sčítání pro léta 1880, 1890 a 1900 např. v Českém statistickém úřadě, ale také v pracích Kárníkové.¹²¹ Já jsem pro své výpočty v této práci volila údaje z Kárníkové. Je tak možné zjistit, o kolik se zvýšil počet obyvatel mezi těmito cenzy (viz s. 22). K takto vyjádřenému procentuálnímu nárůstu je možné teoreticky vztáhnout nárůst podílu zemřelých žen ve věku 15—24 v daném roce. Abych se vyhnula případným výkyvům v počtu zemřelých v jednotlivých letech, zvolila jsem pro výpočet opět klouzavý pětiletý průměr pro léta 1880, 1890 a 1900. Takto lze zjistit, že v letech 1878-82 zemřelo celkem 49 žen ve věku 15—24 (roční průměr je tedy 9,8), v letech 1888—92 se jednalo o 59 žen ve věk 15—24 (roční průměr 11,8) a v letech 1898—1902 o 53 žen tohoto věku (roční průměr 10,6). Takto zjištěný roční počet zemřelých je však tak nízký, že postrádá statistickou průkaznost a vyvozovat nějaké závěry na základě porovnání procentuálního nárůstu zemřelých žen ve věku 15—24 s procentuálním nárůstem populace v letech, kdy proběhlo sčítání, tak není možné.

Druhý způsob spočívá ve sledování proměny podílu zemřelých žen ve věku 15—24 let v rámci pohlaví (tj. v rámci všech zemřelých žen) a v rámci všech zemřelých. Zjistíme tak, zda se podíl zvětšoval nebo zmenšoval, jestliže by se zvětšoval, mohlo by to naznačovat, že úmrtnost mladých žen v průběhu sledovaného narůstala, a to i přes to, že celkově více umíralo mužů. Zde je však potřeba přihlídnout k tomu, zda se značně nezměnil podíl jiné věkové skupiny v těchto letech, což by výsledky ovlivnilo. Výše již bylo například zmíněno, že v letech 1895-1899 a 1900-1904 značně klesl počet zemřelých osob ve věkové kategorii 1—4 a 5—9 (viz s. 34). Změna podílu jako je tato, může vést ke zvýšení počtu zemřelých mladých žen, jelikož v jiné věkové skupině se podíl zmenšil. Proto je důležité k této možnosti přihlížet. V příložené tabulce 13 tak vidíme, že vývoj zemřelých žen

¹²¹ KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. I. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. s. 244.

v letech 15—24 kolísá s trendem k lehkému nárůstu. Stejně tak se zde odráží celkový pokles zemřelých osob v letech 1890-1899.

Tabulka 13: Podíl zemřelých žen z celkového počtu obyvatel

období	zemřelé ženy ve věku 15–24	z toho			
		celkový počet zemřelých žen	z celkového počtu zemřelých žen	celkový počet zemřelých	z celkového počtu zemřelých
1870—1879	71	1 456	1,1	3 067	0,5
1880—1889	110	1 530	1,7	3 655	0,8
1890—1899	80	1 819	1,2	3 206	0,6
1900—1909	118	1 692	1,8	3 689	0,9
celkem	379	6 463	5,9	13 617	2,8

Co se týče porovnání s muži, vývoj zemřelých ve věku 15–24 let je podobný (viz příloha 6). Nejzajímavější je pravděpodobně to, že v letech 1890–1899, kdy se téměř ve všech věkových kategoriích počet snížil, se u mužů v této kategorii zvýšil. Zemřelých mladých žen v tomto desetiletí zemřelo 80, mladých mužů 120. Přihlédneme-li k celkovému počtu zemřelých žen a mužů, jedná se o jediné desetiletí, kdy dohromady zemřelo více žen (1819 osob) než mužů (1676 osob). To naznačuje, a výsledky to taktéž potvrzují, že vyšší počet zemřelých žen v tomto období se objevuje ve vyšších věkových kategoriích, převážně ve věku nad 65 let (viz tabulky 10 a 12). Obecně je však možné říct, že stejně jako u žen se jedná o kolísání s lehkým zvyšováním.

Uvedená hodnoty tímto nepotvrzují potencionální nadúmrtnost mladých žen a dívek ve farnosti sv. Mikuláše v Chebu, čímž se hypotéza vyvrátila.

5. INTERPRETACE VÝSLEDKŮ A ZÁVĚR

Shrnutí zjištěných informací a rekapitulace práce

Cílem práce bylo prozkoumat vývoj obyvatelstva v Chebu ve farnosti sv. Mikuláše ve druhé polovině 19. století. Konkrétně se práce zaměřovala na skladbu zemřelého obyvatelstva, jak pohlavní, tak věkovou, v letech 1870–1909. Hypotéza byla taková, že se přepokládalo snížení počtu mrtvorozených, kojenců a dětí, a naopak se měl navyšovat počet zemřelých ve vyšším věku. Druhá část hypotézy se pak věnovala potenciální nadúmrtnosti dívek a mladých žen ve věku 15–24 let, což bylo inspirované převážně studii Pavly Horské. Mimo to panoval obecný předpoklad, že se bude celkově navyšovat počet zemřelých, a to kvůli zvýšení počtu narozených.

V první polovině práce jsem uvedla vývoj jak hospodářský, tak sociální, což zahrnovalo také objasnění počátku industrializace a příčin vedoucí ke zlepšení zdravotního stavu populace. Poté jsem se věnovala úmrtnosti jako takové.

Po pečlivé analýze je možné říct následující – počet zemřelé populace v letech 1870–1909 se zvýšil o 622 zemřelých s tím, že nejvyšší početní nárůst je zaznamenán mezi léty 1870–1879 a 1880–1889. Během sledovaného období je možné pozorovat postupné ubývání počtu zemřelých dětí s největším propadem mezi léty 1895–1904. Počet zemřelých ve vyšším věku se během sledovaných let postupně zvyšoval. Co se týče pohlavní skladby, prokázala se vyšší mužská úmrtnost v dětském věku, která pravděpodobně ukazuje na biologickou zákonitost vyššího počtu narozených mužů než žen. Naopak ve stáří se vyššího věku nad 65 let dožívaly spíše ženy. Celkově je však možné sledovat spíše vyšší počet zemřelých mužů. V části zaměřené na analýzu prerreprodukční, reprodukční a postreprodukční skladby jsem se hlouběji zaměřila na to, jak se tato skladba populace proměňovala. Potvrdil se zde také předpoklad o snižování počtu zemřelých dětí a prokázal se i vyšší počet zemřelých ve vyšších letech. Počet zemřelých osob v reprodukčním období zůstával po celou dobu na podobné úrovni.

Výpočtem hrubé míry úmrtnosti jsem získala údaje, které mi umožnily porovnat chebskou farnost s mírou úmrtnosti jak v českých zemích, tak i s výsledky stejně zaměřených výzkumů, jako byly výzkumy pro farnost Lochenice a Libčany. Díky tomu mohu říct, že

chebská farnost se pohybovala na nižší míře úmrtnosti, než byl český průměr, a skokově pak poklesla v roce 1900, kdy hrubá míra úmrtnosti klesla na 14 %.

V závěru práce jsem se věnovala otázce nadúmrtosti mladých žen a dívek. Pro tuto analýzu jsem zvolila dvě možnosti výzkumu, a to porovnání podílu mladých žen v absolutní hodnotě zemřelých a za druhé procentuální nárůst počtu zemřelých v porovnání s přírůstkem počtu obyvatelstva v Chebu. Jak již bylo řečeno, z důvodu velmi nízkého vzorku, který byl neprůkazný, nebylo možné vypočítat procentuální nárůst zemřelých v porovnání s nárůstem počtu obyvatelstva. Zaměřím-li se tedy na podíl zemřelých žen z celkového počtu, tak se hypotéza o nadúmrtosti žen neprokázala. Počty jsou kolísavé s mírným stoupáním, ne však zřetelným a značícím nadúmrtost mladých žen a dívek.

V celém výzkumu je možné sledovat trend poklesu počtu zemřelých v letech 1885–1889 a 1890–1894, a to kvůli rapidnímu snížení dětské úmrtnosti. Tento úbytek je ale viditelný téměř ve všech věkových kategoriích. Jediná skupina, jejíž počet stoupl jak u mužů, tak u žen, je ve věku nad 65 let. To značí trend prodlužování věku zemřelých, a naopak pochopitelný úbytek počtu zemřelých v ostatních věkových skupinách.

Celkově lze tedy říct, že počet zemřelých na příkladu farnosti v Chebu (město) stoupá dle zvýšení počtu živé populace. Skladba se proměňuje převážně ve vyšším věku, kdy přibývá počet zemřelých ve věku 65+, a naopak ubývá počet zemřelých dětí po 1 roce života. Hypotéza o potenciální nadúmrtosti mladých žen a dívek se však pro tuto farnost nepotvrdila.

Prameny:

Státní oblastní archiv v Plzni, matrika římsko-katolická, farnost sv. Mikuláše v Chebu. L/136 (z.1870—1871); M/137 (z.1871—1978), N/138 (z. 1878—1888); O/160 (z. 1888—1903); P/161 (z. 1903—1909).

Státní oblastní archiv v Plzni, matrika římsko-katolická, farnost sv. Bartoloměje v Chebu. VII./27 (z. 1886-1909).

Literatura:

ANDĚL, Michal; ČERNÝ, Karel; DIVIŠOVÁ, Bohdana; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila; KŘÍŽOVÁ, Eva et al. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Lékařství.* Praha: Paseka, 2023. ISBN 978-80-7637-331-0.

BEBEL, August. *Žena v minulosti v přítomnosti a budoucnosti.* Praha, 1896.

BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří; MIKULEC, Jiří; VESELÁ, Irena a VLNAS, Vít. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 9, 1683-1740.* Praha: Paseka, 2011. ISBN 80-7185-264-3.

BĚLINA, Pavel; HLAVAČKA, Milan a TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 11a, 1792-1860.* Praha: Paseka, 2013. ISBN 80-7185-264-3.

BERÁNKOVÁ, Jana. *Demografický vývoj města Kouřimi v letech 1650-1850.* IN: *Historická demografie 18/1994.* s. 69—104.

BOHÁČ, Jaromír. *Zmizelé Čechy: Chebsko.* Krajské muzeum Cheb, 2007. ISBN: 978-80-85018-59-2.

BOROVÍČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 12a, 1860-1890.* Praha: Paseka, 2012. ISBN 8071852643.

BOROVÍČKA, Michael. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek 12b, 1890-1918.* Praha; Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-293-8.

BOLDT, Frank. *Cheb: město evropských dějin: esej o česko-německé koexistenci.* Praha: Paseka, 2010. ISBN 978-80-7432-059-0.

ČERNÝ, Zbyněk. *Cheb v době secese: = Eger in der Zeit der Sezession: (1898-1914).* Krajské muzeum, 2006. ISBN 80-85018-54-3.

ČÁŇOVÁ, Eliška. *Vývoj úmrtnosti od poloviny 17. století do poloviny 19. století,* IN: *Archivní časopis 27/1977.* s. 222—225.

- DOKOUPIL, Lumír, NESLÁDKOVÁ, Ludmil. *Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva v českých zemích v 19. století*. IN: Historická demografie 12/1987. s. 55—109.
- DUŠKOVÁ, Sabina. *Demografický vývoj v Ústí nad Labem v 19. století*. IN: Historická demografie 24/2000. s. 109—162.
- ENGLOVÁ, Jana. *Práce žen v továrnách v poslední čtvrtině 19. století a její reflexe v sociálně demografických kruzích*. IN: Historická demografie 34/2010. s. 14—29.
- FIALOVÁ, Ludmila. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0720-0.
- HORSKÁ, Pavla. *Žena a smrt*. In: H. Lorenzová – T. Patrasová (edd.). *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha 2001. ISBN 8085917793
- HORSKÁ Pavla; MAUR Eduard; MUSIL Jiří. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha; Litomyšl, 2002. ISBN 80-7185-409-3
- HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-380-0.
- HORSKÁ, Pavla. *Vliv počátků samostatné výdělečné činnosti žen na vývoj rodiny*. IN: Český lid 70/1983. s. 223—228.
- HLAVAČKA, Milan; KAŠE, Jiří; KUČERA, Jan Pavel a TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny zemí Koruny české 1792-1860*. 11b svazek. Praha: Paseka s.r.o, 2013. ISBN 978-80-7432-348-5.
- ITERSKÁ, Kateřina. *Cheb 1322-1972*. Městský národní výbor, 1972.
- JANÁČEK, Josef, *České dějiny I. Doba předbělohorská, Kniha I., díl I*. Praha: Academia, 1968.
- KALOUSKOVÁ, Věra. *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784-1900*. IN: Historická demografie 30/2005. 67—144.
- KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1745-1914*. Praha: ČSAV, 1965.
- KLÍMA, Arnošt; *Manufakturní období v Čechách*, Praha: ČSAV, 1955.
- KOLOUCHOVÁ, Jana. *Obraz mortality Chebské sv. Anny 1787-1901*. IN: Historická demografie 39/2015. s. 75—104.
- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Svazek 2. Praha: Libri, 2011. ISBN 80-85983-12-5.

- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. I. díl., A-G. Praha: Libri, 1996. ISBN 80-85983-13-3.
- LENDEROVÁ, Milena; TINKOVÁ, Daniela a HANULÍK, Vladan. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Česká historie. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2014. ISBN 978-80-7422-313-6.
- LIVI BACCI, Massimo. *Populace v evropské historii*. Utváření Evropy. Praha: Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-495-5.
- MASSIMO, Montanari. *Hlad a hojnost: Dějiny stravování v Evropě*. Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-560-9.
- MAUR, Eduard. *Vývoj matričního zápisu v Čechách*. IN: Historická demografie: 06/1972. s. 40—58.
- MAUR, Eduard. *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*. IN: Historická demografie: 03/1969. s. 4—19.
- NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, Šárka. *Protoindustriální společnost: populační chování a životní strategie venkovského obyvatelstva severovýchodních Čech v 18. a 19. století*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2019. ISBN 978-80-7560-261-9.
- OTTO, Jan. *Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopedie Obecných Vědomostí* svazek 12. Praha: Otto, 1888.
- PEKAŘ, František. *Cheb a okolí*. Olympia, 1984. ISBN: 6606955755345. s. 30.
- PELANT, Jan. *Města a městečka Západočeského kraje: stručné dějiny, současnost a výběrová bibliografie 129 míst*. Západočeské nakl., 1988.
- STRÁTESKÝ, Jan, K. *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*. Praha: Avicenum, 1971.
- SVOBODNÝ, Petr; HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton, 2004. ISBN 80-7254-424-1.
- SRB, Vladimír. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 1. V Praze: Nakladatelství Karolinum, 2004. ISBN 8024607123.
- ŠIKULOVÁ, Alexandra. *Vývoj úmrtnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785-1914)*. IN: Historická demografie 35/2011. s. 217—262.
- ŠUBRTOVÁ, Alena, *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*. Praha: ČSAV, 1989.

VANĀKOVÁ, Markéta. *Demografický vývoj Žitenic v 19. století*. IN: Historická demografie 30/2006. s. 145—194.

Citace z webových stránek

Civilizační onemocnění. *Národní zdravotnický informační portál* [online]. [cit. 2024-03-10]. Dostupné z: <https://www.nzip.cz/rejstrikovy-pojem/3021>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Počet obyvatel a domů podle výsledků sčítání od roku 1869* [online]. 12.05.2020 [cit. 2024-02-27]. Dostupné z:

<https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-obyvatel-a-domu-podle-vysledku-scitani-od-roku-1869>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Charakteristika okresu Cheb* [online]. 2023.

Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/xk/charakteristika_okresu_cheb

ENCYKLOPEDIE MĚSTA CHEB. *JUDr. Gustav Gschier*. Online. Dostupné

z: http://encyklopedie.cheb.cz/cz/biograficky-slovník/judr-gustav-gschier#enc_info.

PODLOHA, Jan. *Matriky*. Online. *GENEA - Genealogické stránky*. 2012. Dostupné

z: <http://www.genea.cz/informace/badani-v-archivu/matriky/>

Ženy a muži v krajích ČR. *Český statistický úřad* [online]. 2014, 16. 09. 2014 [cit.

2024-04-07]. Dostupné z: [https://www.czso.cz/csu/xp/analyza-](https://www.czso.cz/csu/xp/analyza-_zeny_a_muži_v_krajich_cr_demografie)

[_zeny_a_muži_v_krajich_cr_demografie](https://www.czso.cz/csu/xp/analyza-_zeny_a_muži_v_krajich_cr_demografie)

6. PŘÍLOHY

Příloha 1: Celkový počet zemřelých pro farnost při sv. Mikuláši v letech 1870-1909 v přehledu po pěti letech

období	muži	ženy	součet
1870—1874	731	624	1362
1875—1879	870	829	1705
1880—1884	974	824	1812
1885—1889	964	835	1843
1890—1894	918	875	1810
1895—1899	711	657	1396
1900—1904	764	804	1568
1905—1909	1106	1015	2121
celkový počet	7 038	6 463	13 617

Příloha 2: Zemřelý v letech 1870-1909 f. sv. Mikuláše v Chebu

období	muži	ženy	celkem
1870—1874	738	624	1362
1875—1879	873	832	1705
1880—1884	988	824	1812
1885—1889	975	868	1843
1890—1894	935	875	1810
1895—1899	741	655	1396
1900—1904	764	804	1568
1905—1909	1106	1015	2121
celkem	7120	6497	13 617

Příloha 3: Věková a pohlavní skladba zemřelých f. sv. Mikuláše v Chebu

	muži			ženy			celkem	
	počet	(%A)	(%B)	počet	(%A)	(%B)	Počet	(%)
mrtvorození	256	3,6 %	51,6 %	240	3,7 %	48,4 %	496	3,6 %
do 1 roku	1 481	20,8 %	55 %	1 214	18,7 %	45 %	2 695	19,8 %
1—4	648	9,1 %	47,4 %	718	11,1 %	52,6 %	1366	10 %
5—9	207	2,9 %	47,6 %	228	3,5 %	52,4 %	435	3,2 %
10—14	77	1,1 %	39 %	118	1,8 %	60,5 %	195	1,4 %
15—19	194	2,7 %	55 %	159	2,4 %	45 %	353	2,6 %
20—24	269	3,8 %	55 %	220	3,4 %	45 %	489	3,6 %
25—29	273	3,8 %	56,9 %	207	3,2 %	43,1 %	480	3,5 %
30—34	255	3,6 %	53,7 %	220	3,4 %	46,3 %	475	3,5 %
35—39	272	3,82 %	56,2 %	212	3,3 %	43,8 %	484	3,6 %
40—44	283	4 %	56,7 %	216	3,3 %	43,3 %	499	3,7 %
45—49	333	4,7 %	60,1 %	221	3,4 %	39,9 %	554	4,1 %
50—54	342	4,8 %	60 %	228	3,5 %	40 %	570	4,2 %
55—59	407	5,7 %	57,6 %	299	4,6 %	42,4 %	706	5,2 %
60—64	434	6,1 %	53,1 %	384	5,9 %	46,9 %	818	6 %
65—69	461	6,5 %	50,7 %	448	6,9 %	49,3 %	909	6,7 %
70—74	420	5,9 %	47,6 %	462	7,1 %	52,4 %	882	6,5 %
75—79	300	4,2 %	43,5 %	390	6 %	56,5 %	690	5,1 %
80—84	139	2 %	41,6 %	195	3 %	58,4 %	334	2,5 %
85—89	55	0,8 %	37,4 %	92	1,4 %	62,6 %	147	1,1 %
90+	14	0,2 %	35 %	26	0,4 %	65 %	40	0,3 %
celkem	7 120	52,3 %		6 497	47,7 %		13 617	

(%A) = podíl na celkovém počtu zemřelých daného pohlaví

(%B) = podíl na celkovém počtu zemřelých dané věkové skupiny

Příloha 4: Celkový počet a podíl zemřelých dle věku a pohlaví f. sv. Mikuláše v Chebu

	muži			ženy			celkem	
	počet	(%A)	(%B)	počet	(%A)	(%B)	Počet	(%)
Mrtvorození	256	3,6 %	51,6 %	240	3,7 %	48,4 %	496	3,6 %
Do 1 roku	1 481	20,8 %	55 %	1 214	18,7 %	45 %	2 695	19,8 %
1—14	932	13,1 %	46,7 %	1 064	16,4 %	53,3 %	1 996	14,7 %
15—49	1 879	26,4 %	56,4 %	1 455	22,4 %	43,6 %	3 334	24,5 %
50—64	1 183	16,7 %	56,5 %	911	14 %	43,5 %	2 094	15,4 %
65+	1 389	19,5 %	46,3 %	1 613	24,8 %	53,7 %	3 002	22 %
celkem	7120	52,3 %		6 497	47,7 %		13 617	

(%A) = podíl na celkovém počtu zemřelých daného pohlaví

(%B) = podíl na celkovém počtu zemřelých dané věkové skupiny

Příloha 5: Počet zemřelých dle věku v letech 1870-1909 v Chebu

	Prereprodukční			Reprodukční	Postreprodukční	
	Mrtvorození	Do 1 roku	1—14	15—49	50—64	65+
1870—1874	72	306	230	327	213	214
1875—1879	53	364	351	350	237	350
1880—1884	68	373	289	474	267	341
1885—1889	45	290	359	498	260	391
1890—1894	65	284	285	411	317	448
1895—1899	49	295	104	358	234	356
1900—1904	54	401	140	372	236	365
1905—1909	90	382	238	544	330	537
celkem	496	2695	1 996	3 334	2 094	3002